

U Sudu BiH održana statusna konferencija u predmetu "Mejakić i drugi"

Sudjenje za zločine u logorima "OMARSKA" I "KERATERM" POČINJE 14. NOVEMBRA

Sudija Šaban Maksunić kazao da će 6. novembra biti održana još jedna statusna konferencija, a da će tužilaštvo 23. novembra započeti sa izvođenjem dokaznog postupka

Prof. dr. Libby T. Arcel, prim. dr. Sabina Popović, prof. dr. Abdulah Kučukalić, mr. sci. prim. dr. Alma Bravo – Mehmedbašić: "Tretman preživjelih torture i traume u post-ratnom društvu", Centar za žrtve torture, Sarajevo, 2003.

Tekst "Korijeni, posljedice i tretman žrtava torture" je pročitao na promociji koja je održana 30. 6. 2003. u Bošnjačkom institutu. Promotori: prof. dr. Ismet Cerić, prof. dr. Ismet Dizdarević, prof. dr. Smail Čekić i prof. dr. Libby Tata Arcel.

ŽIVOTINJE NISU TAKVE

U povijesti ljudskog roda zabilježeni su strašni prizori tortura. Povijesni periodi su se mijenjali a načini tjelesnog i psihološkog nasilja nisu nestajali. Analiza njihovog ispoljavanja, u minulim tokovima razvoja civilizacije, to jasno pokazuje. Ali ne samo da nisu nestajali već su, naprotiv, prarastali u raznovrsnije i groznije. Pojedinci i grupe pojedinaca su se, u ime raznih ideologija, takmičili u izmišljanju oblika mučenja. Nasilnici su vođeni uvijek istim ciljem: nanijeti žrtvi što je moguće više tjelesne i duševne boli. Osvajači su torturom nastojali prisiliti podanike na poslušnost. Težili su da grozomornim metodama torture uguše, u korijenu, svaku pomisao na bunt i otpor. U srednjem stoljeću jezuiti su, metodama tjelesnog i duševnog mučenja nastojali da iz "nevjernika", zapravo od pojedinaca koji su proglasili "bogohulnicima" iznude priznanje o djelima koje nisu učinili, o sotona-
ma koji su se, kako su odabrani svećenici izjavili, ušli u njihova tijela i duše, o nji-

hovoj "zavjeri protiv majke crkve". Iznuđeno priznanje nije bilo krunisano oslobođenjem nevinih, već jedino im je omogućeno da "oslobođeni od grijehova" lakše umru. Lakša smrt je bila ubijanje prije spaljivanja. Oni koji nisu priznali djela a koja, očito je, nisu učinili, su umirali strašnijom smrću: živi su spaljivani.

U dvadesetom stoljeću, u Drugom svjetskom ratu, ideolozi fašizma su usavršili ranije oblike torture i dopunili ih grozomornijim. U gestapovskim zatvorima umirali su, nakon strahovitog mučenja, rodoljubi. Mučeni su ne samo oni koji su pružili otpor fašizmu, već i oni koji su, unaprijed proglašeni neprijateljima Rajha. Najmnogobrojniji su bili Jevreji, ali ni Sloveni nisu bili pošteđeni. Mnogi su tjelesno i psihološki zlostavljani, a najveći broj, posebno Jevreja, je ugušen u gasnim komorama. U nastojanju da izbrišu tragove svojih zločina nad nevinim zatočenicima logora, komandanti logora sa odanim sljedbencima su striktno izvršavali naređenja svojih naredbodavaca, vrhunskih ideologa fašizma. Precizno i sistematski su milijune Jevreja spaljivali u pećima koje su i danima i noćima gorjele. Srednjovjekovna procedura ubijanja "bez prolijevanja krvi" je nastavljena maštovitije, masovnije i sa daleko većim posljedicama.

O strahotama mučenja u četničkim i ustaškim logorima postoji

obilna dokumentacija. Načinima individualnog mučenja su prevazišli svoje uzore. Prevazišli su, po načinima tjelesnog i psihičkog zlostavljanja i sadističkog mučenja, prije usmrćivanja nevinih, po zlu poznatih mučitelja, ideologa i izvršilaca fašističke doktrine.

Metode tjelesne i psihičke torture primjenjivane na ljudima u ranijim periodima, posebno u srednjem stoljeću i u Drugom svjetskom ratu su, u odnosu na načine fizičkog i psihičkog zlostavljanja koja su opisali oni koji su izašli živi iz četničkih i ustaških logora i zatvora ili pak koji su, moglo bi se reći "čudom", ostali neozlijeđeni ili lakše ranjeni nakon masovnih ubijanja. Svoje doživljaje torture nasilnika nisu mogli u potpunosti iskazati, jer su toliko strašni da ih i nije moguće opisati a teško ih je i razumski objasniti. Ali i ono što su iskazali u svojim svjedočenjima su daleko iznad načina mučenja koji su do sada poznati i o kojima smo i mi, u početku, govorili. *Svjedočenja koja su sadržana u knjizi koju danas promoviramo rječito i dokumentirano kazuju o strahotama koje su preživljavali logoraši. Njihovi opisi su strašniji od događaja koji su prikazani u filmovima strave i užasa. Filmovi strave i užasa, u odnosu na doživljaje koji su sadržani u knjizi dokumentata, u knjizi "Torture u Bosni i Hercegovini za vrijeme rata 1992 – 1995," u*

našem intimnom svijetu, u našoj unutrašnjosti, doživljavaju se manje strašnijim i jezivijim. Toliko su grozomorni da je nemoguće vjerovati da ih je čovjek učinio, ako se uopće nasilnik koji je ova zlodjela činio može nazvati čovjekom. Moguće ga je poistovijetiti sa životinjom, ali životinja rijetko kada muči drugu životinju, niti je ubija kada je sita.

Načini mučenja, sadržani u knjizi "Torture u Bosni i Hercegovini za vrijeme rata 1992 – 1995.", vrlo je teško objasniti i psihološkim spoznajama kojima se danas, u naučnoj psihologiji, tumače komplicirani krvni delikti. Zaista je teško objasniti a pogotovo opravdavati zlodjela samo suludom ideologijom, samo naslagama dugo razvijanih mitova o zulumima i turskom jarmu, samo traženjem krivcu u drugom za tadašnje ekonomske nevolje Srba, samo u podaničkoj psihologiji izvršilaca zločina. Nije samo u jednom, već u svemu, ali i u onom, o čemu se manje govori, u nasilničkim, agresivnim i sadističkim dispozicijama izvršilaca zločina. Zar njihova djela, viđena očima očevidaca, očima onih koji su posljedica nasilnog ponašanja izvršilaca genocida neposredno osjetili, neposredno doživjeli a sada ih nose u sebi, stalno ih iznova podsjećaju na dane tjelesnog mučenja i psihološkog ponižavanja i uništavanja njihovog osobnog, vjerskog i nacionalnog identiteta.

Iskazi logoroša govore jezikom istine. Raznovrsni oblici tjelesne i psihološke torture otkrivamo u kraćim ili dužim iskazima, u njihovim opisima emocionalnih stanja, u njihovim opravdanim protestima protiv onih koji sporo ili nikako ne privode izvršioce zločina licu pravde. Iz sadržine iskaza je vidljivo da su nasilnici logorašima: (1) otkidali dijelove tijela (lomljenje kostiju ekstremiteta i kostiju glave, odsijecanje udova, otkidanje genitalija, lomljenje zuba, vađenje unutrašnjih organa, otkidanje ušiju i nosa itd.), (2) seksualno zlostavljanje (žena, muškaraca, maloljetnica, retardiranih osoba, otvaranje mjesta za masovno silovanje, seksualno zlostavljanje pred članovima obitelji itd.), (3) prisiljavanje logoraša da rade najgornije stvari (lisanje vlastite krvi i krvi drugih, jedenje dijelova vlastitog tijela, piju mokraću, jedenje izmeta, da pasu travu itd.), (4) ubijanje logoraša na razne, ali uvijek strahovite načine (bacanja sa viših spratova, bacanje nepokretnih logoraša u provaliju, pečenje na ražnju, odsijecanje glave motornom pilom, kamenovanje, ubistvo razvlačenjem, spaljivanje, zakopavanje živih ljudi, prikivanje logoraša za dasku, masovna strijeljanja, ubijanje vatre-nim i hladnim oružjem, ubistvo logoraša zbog praktikovanja vjerskih obreda itd.), (5) suzbijanje osjećaja

osobnog, vjerskog i nacionalnog identiteta (tjeranje da pjevaju nacionalističke pjesme, prisilno pokrštavanje Bošnjaka, prisilno prekrštavanje Hrvata, prisiljavanje na sknavljanje vjerskih običaja, zlostavljanje po osnovu vjerskog obreda, prisiljavanje vjernika na radnje koje vjera zabranjuje itd.), (6) prisiljavanje logoraša da masakrira, muči ili zlostavlja drugog logoraša (prisiljavanje srodnika da zlostavljaju ili ubijaju jedan drugog, prisiljavanje logoraša da jedni drugima otkidaju genitalije, prisiljavanje logoraša da tuku jedni druge itd.), (7) tjeranje logoraša da bora-ve u nepogodnim uvjetima (izgladnjivanje, uskraćivanje vode i zraka, zatvaranje u prostore bez dovoljno zraka, nabijanje logoraša na staklene predmete, izlaganje visokim temperaturama, iscrpljivanje logoraša uzimanjem veće količine krvi, uskraćivanje ljekarske pomoći itd.), (8) nanošenje tjelesnog bola (gašenje cigareta na tijelu, izlaganje strujnim udarima, stavljanje soli na rane, stavljanje žari iz vatre logorašu u usta itd.), (9) izlaganje smrtnim opasnostima (korišćenje za čišćenje minskih polja, postavljanje minskih polja oko logora, izlaganje logoraša kao mamaca i minolovaca, logoraši kao živi zid itd.) i (10) uskraćivanje prava i pomoći (ometanje isporuke humanitarne pomoći, uskraćivanje nepristrasnog su-

đenja logorašima, protivzakonito zatvaranje logoraša, skrivanje logoraša od međunarodnih institucija, pljačkanje imovine logoraša itd.).

Ukazali smo samo opće pokazatelje koji, sami po sebi, uvjerljivo govore o vrijednosti knjige "TORTURE u Bosni i Hercegovini za vrijeme rata 1992 – 1995." Dokumenti, ustvari iskazi preživjelih logoraša, govore jezikom istine o danima genocida, o vremenima strahovite tjelesne i psihičke torture, o ponašnjima nasilnika koji su prevazišli sve dosada u psihologiji spoznate načine mučenja, masakriranja, zlostavljanja i (ili) ubijanja drugih. Ko pročita samo neke iskaze, a naročito ko pročita sve što je sadržano u knjizi, će osjetiti veličinu patnje onih koji su preživjeli tegobe logorskog života ali i potrebu da i sam ne zaboravi ono što knjiga u sebi nosi: da se ne zaboravi, da se ne ponovi. I grafički prilozi Mevludina Ekmečića govore o onom što nose u sebi, govore unutrašnjom snagom likovnog jezika o zlodjelima, ali u sjeđinjenju sa izrečenim istinama o tim istim zlodjelima, doživljavaju se još uvjerljivijim i emocionalno potresnijim. Predgovor Manfreda Nowaka, recenzije Janje Beč i Bećira Macića i, posebno, uvodni tekst Mirsada Abazovića će značajno pomoći čitaocima u boljem razumijevanju dokumentiranih iskaza logoraša.

Izdanjem knjige "TORTURE u Bosni i Hercegovini za vrijeme rata 1992 – 1995." Savez logoraša Bosne i Hercegovine napravio je veliki korak u otkrivanju istine o događajima o kojima se manje zna ali, nažalost, koji neki žele da potisnu, minimiziraju i otupe njihovu povijesnu i ljudsku poruku. Istinu o torturi u logorima ne žele čuti oni koji su svojim genocidnim nakanama i postupcima ubili ili tjelesno i duševno obogaljili hiljade i hiljade nevinih logoraša. Koliko će knjiga i takvim pomoći da se osvijeste, da preispitaju svoju savjest, da shvate da su nanijeli zlo onima koji su se tuđili od svakog nasilja, kojima je dobro bilo ideal kome su težili. Ali je sigurno da će knjiga naići na topao prijem ne samo kod logoraša, već i kod svakog čovjeka koji želi spoznati istinu i koji želi da, nakon spoznaje istine, učini ono što može: da ne zaboravi ono što se dogodilo nevinim u vremenu agresije i da ispolji snažan otpor pokušajima negiranja istine.

Promocija knjige: "TORTURE u Bosni i Hercegovini za vrijeme rata 1992 – 1995", Bošnjački institut, 16. 12. 2003.

Na promociji je pročitan tekst "Životinje nisu takve".
Promotori: doc. dr. Mirsad D. Abazović, dr. Sabina Popović i prof. dr. Ismet Dizdarević.

NACIONALISTIČKA STRUKTURA LIČNOSTI VOJISLAVA KOŠTUNICE

U knjizi "Vojislav Koštunica i budućnost Srbije" američki naučnik dr. Norman Cigar uvodi, znalački i postepeno, radoznalog čitatelja u ranija i sadašnja politička zbivanja u Srbiji. U unutrašnjoj strukturi i smjeru ovih političkih zbivanja, na temelju nepristrasne analize javno izrečenih sudova, Norman Cigar otkriva pretenzije nacionalizmom opijenih srpskih vođa i njihovih sljedbenika i, posebno, motive podstrekača i izvršitelja zločina u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj. Zapravo, ova važna povijesna zbivanja Cigar sagledava na originalan način. Ne tumači ih odvojeno od struktura ličnosti i ponašanja idejnih začetnika, glavnih aktera i neposrednih realizatora. U otkrivanju razloga za realna politička zbivanja ukazuje na determinantne o kojima se manje govori a, koji su, kako Cigar uvjerljivo pokazuje, od posebne važnosti. Ustvari, pokazuje da u određenim političkim okolnostima i odovarajućoj psihoso-

cijalnoj atmosferi izrastaju tipovi vođa koji odgovaraju datim trendovima ali i koji, kada se nađu u ulogama odgovornih, glavnih lidera, mogu svojim stavovima i ponašanjima uticati na tok i smjer političkih tokova iz kojih su iznikli.

Iz naslova knjiga je vidljivo da je, u fokusu interesovanja Normana Cigara, struktura ličnosti Vojislava Koštunice i proces njegovog izrastanja u političkog vođu. Iz analize dokumentacione građe, koju Norman Cigar prezentira u svojoj studiji, razumljivo je zašto on toliku pažnju posvećuje osobinama ličnosti i ponašanju, kao i "izgradnji ideološke biti" Vojislava Koštunice. Kao ilustraciju potrebe za proučavanjem crta ličnosti, stavova i načina djelovanja Vojislava Koštunice, Norman Cigar ukazuje na činjenicu da je Demokratska stranka Srbije, iako je imala najslabiju organizacionu strukturu, uspjela privući veći broj glasača najviše zahvaljujući ličnosti Vojislava Koštunice. Koliko je važno poznavanje crte ličnosti vođa u razumijevanju političkih zbivanja, Norman Cigar se poziva i na stav Denisa Sandole da "fokusiranje na jedan ključni element može rasvijetliti veći problem" i na psihosocijalne spoznaje da se "ne mora slagati sa historijskom teorijom o ulozi "velikih ljudi" da bi se cijenio uticaj koji lider kao individua može

imati na društvo i na izbor političkih opcija koji se izvrši ili se uopšte razmatra". Mada Norman Cigar naglašava da želi studijom pokazati samo kakvu javnu ulogu u političkom svijetu je imao i ima Vojislav Koštunica i da, zapravo, ne "nastoji ispitivati unutrašnje motive za njegov lični sistem vjerovanja – iako bi jedna dublja analiza psiholoških i biografskih korijena tog sistema vjerovanja mogla dodatno osvijetliti njegovu snagu i izdržljivost", ipak to ne znači da Cigar ne dovodi u vezu biografske podatke Vojislava Koštunice sa političkim zbivanjima u kojima je glavni akter ili kreator. On doduše ne primjenjuje u svojoj analizi psihobiografske metode, mada, u svojoj studiji, pokazuje da mu ova metoda nije nepoznata jer ova "studija ispituje stvarnu i potencijalnu ulogu predsjednika Koštunice, kako u stanju konflikta tako i u stanju njegovog razrješenja, posmatrajući njegov interpretativni okvir i mentalni model – ovdje nazvan paradigma – koji je osnova njegovog nadzora. Istraživanje nije samo teorijskog karaktera: ako samo razumijemo osnovni okvir Koštunicinog mentalnog svijeta, da li ćemo biti u stanju cijeniti njegove moguće političke opcije i posljedice koje on može izazvati u razrješavanju sadašnjih i budućih konflikata. Glavni nalaz ove studije je: iako Ko-

štunica predstavlja na neki način prekid sa Miloševićem, njegov interpretativni model, njegovi politički ciljevi bili su i ostaju ciljevi nacionalizma Velike Srbije." (Podvukao I. D.)

U skladu sa svojim polaznim osnovama Norman Cigar navodi osnovne informacije iz biografije V. Koštunice. Rođen je u Beogradu 1944. (to je njegova prednost u odnosu na tadašnje rivale Zorana Đinđića, Vuka Draškovića i Vojislava Šešelja koji su došli u Srbiju iz Bosne i Hercegovine), odgajan je u "nepopustljivoj antikomunističkoj porodici koja je održavala vezu sa svojom familijom u selu", diplomirao je, magistrirao i doktorirao na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Njegovo porodično porijeklo, bliskost njegove obitelji sa seoskim miljeom i tokovi njegove naobrazbe se moraju uzeti u obzir u svakom pokušaju boljeg razumijevanja njegovih političkih pogleda i političke aktivnosti. Međutim, psihosocijalni korijeni njegovog nacionalističkog i ekspanzističkog pogleda i ponašanja uočavaju se, kako ističe Cigar, i u kasnijim fazama njegovog "ideološkog i intelektualnog razvoja tokom perioda prije nego što je došao na vlast u oktobru 2000". Uklonjen je sa Univerziteta 1974. jer se suprotstavio uvođenju Ustava u kojem je data veća autonomija Kosovu i Vojvodini. U

toku aktivnog djelovanja unutar DS-a, naročito, nakon osnivanja DSS nacionalistička uvjerenja Vojislava Koštunice se izrazitije ispoljavaju. Dodatak "Srbija" nije nimalo slučajan, jer je u tom sadržano ono što je Koštunica, u svom mentalnom sklopu, latentno nosio: Srbija izvan njenih državnih granica. To je, kasnije, u javnim nastupima svoju najmjerniju obrazložio stavom da bi on mogao "povesti" Srbe izvan Srbije u procese u kojima će se ostvariti "političko i kulturno jedinstvo Srba širom teritorije bivše Jugoslavije".

U psihosocijalnim analizama ličnosti istaknutih vođa zapažene su razlike u ispoljavanju stavova prije i nakon dolaska na vlast. Oni su mijenjali svoja ranija uvjerenja i ponekad se ponašali potpuno suprotno od ranije izraženih stavova i ponašanja. Međutim, psihosocijalne analize ukazuju na drugačija ponašanja istaknutih lidera. Njihova uvjerenja su praktično ostajala ista, a u nekim političkim situacijama ispoljavali su svoja uvjerenja radikalnije. U njihovom ponašanju su ostale čak i njihove zablude, predrasude i stereotipi koje su oni aplicirali u događaje u kojima oni nisu mogli imati efekat onaj koji su željeli postići. Norman Cigar ukazuje na tu činjenicu riječima da "u nekim historijskim slučajevima, političke ličnosti su zaista

"postajale odraslije" u svojim novim ulogama; u drugim slučajevima međutim, njihova je politika nastavila reflektirati dominaciju njihovih upornih sistema uvjeravanja, i jednostavno postala konkretan izraz njihovih ranijih političkih pogleda." Koštunica pripada ovoj drugoj strukturi političkih ličnosti. Ostao je vjeran svojim ideološkim zabludama o srpskom narodu koji je predodređen da dominira nad drugim narodima, jer je najbrojniji i da su prirodna i opravdana gledišta o promjenama granica Srbije koja trebaju biti daleko izvan postojećih. To, ustvari, kako kaže Cigar, znači "nastojanje zaokruženja u jedan jedinstveni državni prostor svih teritorija koje se smatraju "srpskim", čak i onda, što je često i bio slučaj, kada su Srbi predstavljali samo manjinsko stanovništvo u tom području." U poimanju "demokratskih promjena" Koštunica ne podrazumijeva, u svom izjašnjavanju o demokratiji, stvarne demokratske preobražaje Srbije, već realiziranje i racionalno odobravanje planova stvaranja "Velike Srbije". Koje su posljedice takvih pretenzija? Vidljive su u posljedicama genocida koje su najviše utkane u dušama Bošnjaka zbog pobijenih, masakriranih i invalidiziranih njihovih najbližih, zbog spaljenih domova, zbog mučnih dana življenja izvan svojih kuća. Pored

Bošnjaka, strahote agresije i genocida su doživjeli i pripadnici drugih naroda koji su Bosnu i Hercegovinu priznali i intimno prihvatili kao svoju domovinu. Koštunica se nije sukobljavao sa Miloševićem oko zajedničkih ciljeva oko stvaranja "Velike Srbije", već zbog procjene da je Miloševićev način realiziranja ove koncepcije pogrešan i neefikasan. Koštunica je uvjeren da bi on, da je imao ulogu Miloševića, to bolje uradio.

Koštunicino negiranje Bosne i Hercegovine kao nezavisne i međunarodno priznate države ide čak i dalje od pretenzija Slobodana Miloševića. To se naročito vidi u njegovom stavu prema Srpskoj Republici. U njegovom stavu da "samo opstankom Republike Srpske, Srbija će ostati sa oba plućna krila. Bez zapadnih zemalja, Srbija bi postojala kao invalid, sa samo jednom stranom pluća. Svaka varijanta tipa mirovnog plana Kontakt-grupe ili nekog sličnog rešenja koje konzervira, čuva Bosnu i Hercegovinu u nekadašnjim granicama, pa makar Srbima davala i status nekakve federalne jedinice, ne predstavlja rešenje koje bi nam moglo sačuvati to drugo plućno krilo srpskog naroda." (Argument, 11. 8. 1995) U opravdavanju svojih, velikosrpskih pretenzija, tvrdi čak da su Srbi sa druge strane Drine zdrava nacionalna supstanca, da su rasno

iznad Srba u Srbiji i da oni zdušno teže stvaranju jedne države. Slobodan Inić u kritici Koštunicinih shvatanja o "bosanskim Srbima kao rasno srpskijim od ovih ovdje" ukazuje na naučnu nezasnovanost i na besmislenost o rasnoj superiornosti bosanskih Srba. U odgovoru na pitanje šta će Srbija da radi bez "drugog plućnog krila", Inić duhovito kaže: "Moj je savjet u tom pogledu onaj: neka jede Negro bombone – lakše se diše".

U psihološkim analizama strukture ličnosti nacionaliste prepoznajemo crte ličnosti i ponašanja koja karakteriziraju Vojislava Koštunicu, ovog "tipičnog predstavnika srbijanskog opančarskog nacionalizma", kako za njega kaže Slobodan Inić. Vojislav Koštunica ispoljava nacionalnu isključivost, jer sve pojave ocjenjuje kroz pripadnosti vlastitoj naciji, jer se zatvara u svoj nacionalni identitet i neprijateljski postavlja prema svim koji to nisu, a posebno prema Bošnjacima, jer gubi vlastiti identitet podvrgavanjem svojoj grupi i jer mu mehanizam racionalizacije isključivo služi da opravda svoje nacionalne predrasude i stereotipe. Koliko je Koštunica, prema mišljenju Cigara, zaslijepljen svojom nacionalističkom ideologijom uočljivo je iz činjenice da on ne vidi ili ne želi vidjeti zločine koji su, u ime te ideolo-

gije, izvršeni nad pripadnicima drugih, nesrpskih naroda. On genocid nad Bošnjacima negira ili ga dovodi u istu ravan sa genocidom kojeg su, nad Srbima, izvršili drugi ili ga, pak, toliko umanjuje da se stiče, kod neobaviještenih, da ga i nije ni bilo. Svjetski poznate masakre nevinih žitelja Sarajeva tumači ne granatama koje su dolazale sa okolnih brda, već diverzijama Izetbegovićevih trupa. Za njega su svi izvještaji koji govore o koncentracionim logorima u Bosni i Hercegovini laži i izmišljotine protivnika srpskog naroda. Ispoljeni nacionalistički sistem referencije, koji je duboko utkan u strukturu ličnosti V. Koštunice, mogao bi biti od pomoći, kako ističe Cigar, "za prosuđivanje o Koštunicinoj sklonosti ka ignoriranju ili u najblažem slučaju minimiziranju ratnih zločina počinjenih od strane srpskih izvršilaca. Prihvatanje da su se ratni zločini, a mnogo manje genocid, uopšte desili – i implikacije da ovo nije neka izolovana pojava nego pojava inherentna srpskom nacionalnom programu – biće teško pomiriti sa njegovom uzvišenom definicijom Velike Srbije."

Na kraju, osjećam za potrebu da ukažem na izvanredni značaj onog što je Norman Cigar, publicista, analitičar i istraživač, u svoj studiji prezentirao, na uvjerljive sudove Sonje Biserko o ličnosti Vojislava Koštunice

date u predgovoru, kao i na misaone refleksije Slobodana Inića o Koštunici za koga kaže da o sebi misli da je "i nacionalist i demokrata" istovremeno što je kontradiktorno. Knjiga je vjeran opis političkih okolnosti u kojima se Vojislav Koštunica, zahvaljujući svojoj inherentno nacionalističkoj strukturi ličnosti, dobro "snalazio" i na koje je uticao svojim nacionalističkim zanosom i falsificiranjem realnih zbivanja. Svoj "opančarski nacionalizam" je pothranjivao osjećanjem pripadnosti Ljotićevim nacionalističkim idejama i bliskošću sa ratnim zločincem Radovanom Karadžićem.

Vojislava Koštunicu je iznjedrio pojačani srpski nacionalizam zato što je svojom pojavom, svojim statusom naučnika i svojim stavovima, odgovarao tim trendovima. On je, kako kaže Sonja Biserko, zaista bio i ostao "Vojislav Šešelj u fraku". Govorio je da je protivnik nasilja, a sam je došao na položaj udarom, nastojao je da se pokaže kao uzoran i pošten političar, kao ličnost koji će preferirati demokratiju i vladavinu prava, u stvarnim političkim djelovanjima je ispoljavao potpuno suprotno ponašanje.

U zaključnim razmatranjima Norman Cigar ukazuje na moguću izlaz iz stanja u kojem se našla Srbija, stanja koje je sigurno posljedica i

Oprostiti mogu samo nakon procesuiranja i iskrenog kajanja zločinaca, ali ne mogu zaboraviti događaje koji su se odvijali u danima agresije na BiH (1992-1995).

destruktivnih i genocidnih ideja koje su incirali i širili glavni pobornici takvih ideja Slobodan Milošević, Vojislav Koštunica, Vojislav Šešelj i drugi srpski ideolozi i realizatori plana Velike Srbije. Norman Cigar kaže da "ukoliko se vlada u Beogradu ne uhvati ukoštac sa nasljeđem tradicionalnog velikosrpskog nacionalizma

što prije, ono bi lakše istrajalo i institucionaliziralo se kroz, za sada, početni proces rehabilitacije. U isto vrijeme, nehtijenje i nesposobnost suočavanja sa nedavnom prošlošću i njen odnos prema ideologiji nastavit će da oblikuje sadašnju politiku i da ostvaruje negativne uticaje na perspektive razrješenja konflikata."

Norman Cigar: "VOJISLAV KOŠTUNICA i budućnost Srbije", Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2002. Tekst "Nacionalistička struktura ličnosti Vojislava Koštunice" je saopšten na promociji koja je održana 18. 12. 2003. godine na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu. **Promotori:** prof. dr. Ismet Grbo, prof. dr. Mirko Pejanović, prof. dr. Dubravko Lovrenović, prof. dr. Ismet Dizdarević.

ČINJENICA O "ČUDU BOSANSKOG OTPORA"

Vrijeme u kome živimo a, posebno, zbivanja u njemu nosi u sebi potrebu samopropitivanja: gdje smo sada, gdje smo bili u danima prošlim, kuda idemo. Da li znamo istinu o događajima koji su bili kobni za nas, da li smo ih shvatili i utkali u svoj unutrašnji svijet, da li smo iz njih izvukli pouku za danas kao i za sutra? *Osjećamo da se nešto pleće oko nas, naziremo da se govor neistine sve glasnije čuje, osluškujemo tutanj koraka topdžija, veberovaca i snajperista koji su naš grad, naše Sarajevo, sa okolnih visova, 1350 dana rušili, mučili, ubijali.* Danas se, što je svakom građaninu neshvatljivo, u njegovom pulsirajućem bilu sve manje čuje istina o onom što se stvarno odigravalo u njemu od 1992. do 1995. godine, ne čuju se činjenice o nedavnim ratnim zbivanjima u njemu, u danima strahotne opsade njegovih nedužnih žitelja, ne čuju se utemeljene činjenice o uzrocima i posljedicama agresije i genocida. Prisutno je, zapravo, ono drugo, **neistinito:** *etnički sukob, a ne međudržavni sukob,*

građanski rat, a ne agresija Srbije, Crne Gore i JNA, zaborav radi pomirenja, a ne nezaborav radi sprečavanja zlih nakana i nasilnih akcija potencijalnih nasilnika.

Knjiga mr. Zijada Rujanca "Opsjednuti grad Sarajevo" je uvjerljiv, lijepo izrečen i kartografski uokviren dokument o političkim, vojnim, sociološkim psihosocijalnim zbivanjima u danima opsade. U pet ogranski povezanih dijelova – Bosna i Hercegovina u globalnome geopolitičkom okruženju, Vojno-politička situacija u kojoj su nastajale snage otpora države BiH i grada Sarajeva, Razvoj organizacije odbrane, Vojno-politički i operativno-taktički uslovi u kojima se izvodila odbrana grada Sarajeva i Neki elementi logističke podrške opsjednutom Gradu – Zijad Rujanac ukazuje na spoznaje do kojih je došao primjenom primjerenih naučnih metoda (historijska i komparativna). Ustvari, analizom predratne i ratne stvarnosti Zijad Rujanac dolazi do zaključka da su "nad državom BiH klasičnu agresiju izvršile oružane formacije iz Srbije i Crne Gore, uz punu saradnju kolaboracionističkih snaga u BiH". Agresija nije bila samo vojna, već i ekonomska, i ideološka i politička. U pripremi napada na državu BiH glavni cilj je bilo uništenje njenog glavnog grada kao, kako kaže autor, "osnovnog izvorišta bosanskohercegovačke državotvornosti", stvoriti u njemu stanje haosa i

bezizlaza, prisiliti ga na pokornost lišavajući ga svega što mu onemogućava ne samo skromno življenje, već preživljavanje na granicama nemogućeg. Izreka ratnog zločinca Ratka Mladića "Tucite po Velušićima, tamo nema srpskog življa. Razvucite im pamet" – su vjerno slijedili dobro naoružani, dobro odjeveni i siti srpski soldati koji su se, po unaprijed pripremljenim vojnim planovima, ušančili po okolnim brdima. Ali otpor, u početku spontan, a kasnije i organiziran, ne samo da je oslabljen i slomljen, već je naprotiv rastao neshvatljivom brzinom i odlučnošću. Porast otpora u nemogućim uvjetima je izazvao i čuđenje i divljenje onih koji su znali za oružanu premoć srpskih soldata ali nisu znali duhovnu snagu naroda koji se borio za svoj opstanak.

Zijad Rujanac, znalacki i obuhvatan, ukazuje i na relevantne dimenzije napada i odbrana branilaca Sarajeva, uspjehe i promašaje, hrabrost pojedinaca, borbeni aktivitet spontanih grupa i neformalnih organizacija, unutrašnju strukturu i fleksibilnost formalnih vojnih organizacija, karakterizira ponašanja vođa borbenih grupa. Pokazuje i genezu preras-tanja neformalnih organizacijskih struktura u formalne vojne organizacije. Uvjerljivo pokazuje i na dinamičku snagu komunikacijskih odnosa u i između organizacija.

Sve najvažnije akcije i bitke koje su se desile u periodu od 1992. do 1995. godine su studiozno i utemeljeno opisane. Unutrašnje i vanjske akcije na deblokadi Sarajeva su opisane od zamisli do ishoda. Bez obzira na karakter ishoda poduzetih akcija, Zijad Rujanac ih sagledava u njihovoj uzročno-posljedičnoj sprezi i sa težnjom da je sagleda u složaju srodnih zbivanja i cijelog koncepta odbrane Sarajeva.

Ukazali smo samo na neke detalje iz knjige "Opsada grada Sarajeva", studiozno i činjenicama dokumentarne studije, studije koja govori jezikom istine. Činjenice koje su prezentirane u knjizi "Opsada grada Sarajeva" su uvjerljive, jer su bazirane na proučavanju relevantne literature, na analizi arhivske građe i na analizi dokumenata s kojima se autor susretao u toku svog aktivnog sudjelovanja u odbrani Sarajeva. Knjiga je ilustrirana i sa kartografskim prikazanim događajima iz kojih se mogu još dublje shvatiti položaji i snage agresora i branilaca kako u sintetičkoj formi tako i u prikazu pojedinih ratnih aktivnosti. Uvjereni smo da će knjiga naići na dobar prijem čitatelja i to ne samo profesionalno zainteresiranih, već i onih koji žele da, u svojoj memoriji, trajno sačuvaju teške, ali slavne dane otpora Bošnjaka i svih pripadnika drugih naroda koji su se, zajedno sa Bošnjacima, borili protiv zločinca i izvršilaca agresije i genocida.

Mr. Zijad Rujanac: "Opsjednuti grad Sarajevo", Sarajevo, 2003. Tekst "Činjenice o čudu bosanskog otpora" je saopšten na promociji koja je održana 2. maja 2003. godine u sali Općine centar. **Promotori:** general Vahid Karavelić, prof. dr. Ismet Dizdarević i načelnik Općine Centar Ljubiša Marković.

NEZABORAVNI GOVOR TEKSTA I CRTEŽA DJEČIJEG

Rukama dječijim ispisane i iscrtane stranice govore srcima golobradih dječaka i nježnih djevojčica. Govore o užasima doživljenih u predjelima Srebrenice, Zvornika, Prijedora i drugih mjesta po kojima je prljava čizma četnička gazila, u kojima su zakrvavljene oči sinova "nebeskog naroda" tražile nejake i nedužne koje, kada ih pronađu, nije čekao spas, kako su hvalospjevo uzvikivali, već oštro sječivo kame, uže za vješanje, mitraljeski ili puščani rafali. Strahotni događaji, opisani krivudavim rečenicama i reljefnim crtežima, su očajni pozivi onih kojima, po božijem i ljudskim zakonima, pripada radost djetinjstva i toplina roditeljskog doma, a ne ono što su gledali očima svojim. Djeca su gledala tegobu drugih i osobno doživljavali "kako kopaču rupaču da nas kolju... ljude su izvodili i tukli ih i klali, oči vadili, pržili su žene plastikom, žene matore skidali gole i gonili ih po putu, tukli su lancima, sikirama, koljem..

Idući ulicom vidio sam leševe naših komšija. Moje komšije su poubijane su na svirep način. Neki leševi koje sam vidio bili su iskasapljeni...putem sam vidjela mnogo mrtvi tijela ubijeni i unakaženi i tako bačeni u rijeku Drinjaču. Nikad te stravične slike neću moći zaboraviti. U putu su nam prijetili poklatćemo vas sve vi ste izmišljena nacija toliko su nam ulili strah u kosti da nismo smjeli plakati da ih ne bi naljutili... Tukli su nas na svake načine. Psovali su nam balinsku majku. Tukli su nas gvozdenim bokserima i palicama. Palili su plastične kante i kapali po živim ljudima. Silovali su mlađe cure i žene. Starije žene i ljude su najviše tukli. Moga su oca odveli i nikad ga nisu vratili. Nalazili su vjerske knjige i pljuvali. Kotorić Selmu su mučki ubili u kući Salihović Jevre. Skinuli su 20 žena i tjeerali gole kroz selo. Išli su za njima i smijali se..."

I drugi iskazi djece govore o sadističkim ponašanjima četnika, posebno arkanovaca, o načinima mučenja koji su, i po toku i ishodu, prevazišli strahotna jezuitska mučenja u srednjem vijeku ili, svima dobro poznata, gestapovska mučenja, o prekinutom djetinstvu, o tuzi djece za ubijenim očevima, majkama, braćom, sestrama i rođacima. Osmogodišnji Isad (Kamenica, Zvornik) piše: "Kako da počnem priču kada nemo-

gu da zamislim da sam ostao živ kad se sjetim gdje sam spavao po šumama i potocima godinu dana moga djetinstva strahom provedena umjesto igre meci zvižde iznad glave umjesto da pojedem krišku hljeba pomazanu kremom ja sam jeo suh hljeb pa i list sa grane nesmem ni pisati sve šta sam jeo najteže mi je bilo po noći kad legnem da spavam a nemam se čim pokriti malo lista sa grane a majka skine džemper pa stavi na me i na moga brata imala je malu bebu od 10 dana nju stavi na krilo i tako dočeka zoru sve presjedi kraj svoja tri sina plačući i moleći boga da umre da ne gleda muke svoje djece svi iz moje familije su zarobljeni i odvedeni, neki su spaljeni, a neki zaklani nema lista da bi mogli stati teški dani moga djetinstva."

Iskazi djece oživljavaju vremena genocida, pričaju o njima neposredno onako kako su doživjela, onako kako su se usjekli u njihova sjećanja. Kada ih sada pažljivo iščitavamo znamo da su to riječi djece stradalnika, ali istovremeno osjećamo kako su preko noći sazrijevali, kako su preko noći odrastali u dodiru sa tegobama koji su bili iznad njihovih stvarnih mogućnosti. Oni su jasno identifikovali nosioce zla, oni su u nasilnicima osjetili pohlepu i sadizam, uočili su, u njihovim ponašanjima prema nevinim Bošnjacima i Bošnjakinjama,

tragove od iskona nošene mržnje, hrabro su podnosili nevolje bježanja od kame četničke. Ali iz njihovih riječi izvire i duboka tuga, jer više nema onih koji su ih radali i odgajali, nema njihovih očeva, majki, daidža, adža, strina, tetaka. Umirali su kraj njih ili odvođeni bez povratka. Duboko su utkani u njihovim napaćenim dušama, u njihovim nerasušanim suzama, u njihovim nemirnim snovima.

Djeca traže pomoć od kojih su je i odrasli očekivali. Ne traže je samo za sebe, već i za druge stradalnike. Desetogodišnje djevojčice Mirnesa, Hana i Indira, jedanaestogodišnji Husein, djeca iz Zvornika, traže pomoć od Klintonu, Amerike i egipatskog predsjednika Nasera i pitaju se zašto svijet ne vidi zločine četnika, zašto dopuštaju da ubijaju djecu i odrasle. U molbi Indire, djevojčice iz Zvornika, je sadržano mnogo od onoga što djeca traže od predsjednika drugih zemalja, posebno od predsjednika Klintonu. "Molim te Predsjedniče Klintone za mir – piše Indira – jer još samo u Vas imamo povjerenje i nade. Jer zašto ovako da doživimo ko je zaslužio ili mi ili neprijatelji, zvani pokoljaši četnici. Mi više ne možemo izdržati, jer i u Tuzli maširaju granatama i ostalim teškim oružjem. Izba-vite nas dječicu i žene sa bebama jer i moja majka ima bebu i ostale žene

na porođaju. Nemojte dozvoliti ova-ko, djeca umiru od godinu, mjesec, dva, tri itd. Jer je i bolnica puna ranjenika u Tuzli. Molimo vas izbavite nas iz ovakve nezgode. I dok doktori posla imaju oko ranjenika žene umiru na porođaju. Baš u mojoj sobi je umrla žena na porođaju koja je rodila dvojke. Pomozite, Gospodine Predsjedniče molim vas još jednom za mir u BiH.”

U danima strahota i svakodnevnog umiranja djeca nisu gubila vjeru i nadu. Vjerovali su da će doći bolji dani. Vjerovali su da će se jednog dana vratiti u svoje domove, da će nastaviti školovanje tamo gdje su stali, da će oni sresti one od kojih su se rastali. U njihovim crtežima i tekstovima, i pored strahota o kojima dirljivo pišu, živi vjera u sutra, vjera u pobjedu branilaca BiH, vjera da će zlu doći kraj.

Mnogo je napisanog i rečenog o strahotnim danima agresije i genocida. Napisano je i izrečeno mnogo od onoga što je progon, mučenje i ubijanje sobom nosilo, ali smo još uvijek na početku naših cjelovitih spoznaja o svemu tome. Pisali su i pišu oni koji su osjetili strahote logora i kazamata, tegobe bježanja iz zapaljenih domova, spašavanje sa mjesta masovnih ubijanja. Pišu i oni koji su hrabrošću i ustrajnošću zaustavili nadiranje brojnijih, dobro naoružanih i

sitih soldata agresorskih armija. Svi tekstovi, crteži i muzičkim jezikom iskazani događaji nose u sebi duboke, humane poruke. Međutim, kada djeca od 7, 10, 11, 12 ili 15 godina pišu o onom što su doživjeli u danima agresije, njihove riječi dublje prodiru u naše duše, više vjerujemo njihovim spontanim iskazima, jer u njihovim krhkim tijelima i nepatvornim osjećanjima i mislima nije utkano zlo. Oni su vidjeli zlo i mržnju u ponašanjima četnika (posebno arkanovaca), ali nisu mržnju ispoljili. Oni su se samo pitali zašto četnici muče i kolju one od kojih im ne prijeti nikakva opasnost, djecu, žene i nemoćne starce. Vjerovatno će spoznati, kada odrastu, da zla koja su oni doživjeli ne čine ljudi, već spodobu u ljudskom liku.

Amira Delić (priređivač): **“Ruže izgorjele”**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2003. Tekst **“Nezaboravni govor teksta i crteža dječijeg”** saopšten je na promociji koja je održana u Bošnjačkom institutu 24. 12. 2003. **Promotori:** prof. mr. Muharem Kreso, prof. dr. Rešid Hafizović, prof. dr. Ismet Dizdarević.

NASRTAJI AGRESORA I OTPORI BRANITELJA

Svaka nova knjiga u kojoj je utemeljena istina o minulim zbivanjima, o napadu dobro naoružanih i sitih postrojbi na slabo naoružane branitelje nezavisne države, o trnovitim stazama kojim su hodili oni koji su izbjegli kamu i plamen mržnjom nadojenih trabanata velikosrpskih, a kasnije i velikohrvatskih pretenzija je potvrda o ispravnosti za one koji istrajavaju na ranije spoznatoj istini, uvjerljivi pokazatelji za one koji ne znaju a žele da znaju dokaze o agresiji i genocidu i načini osvješćavanja onih u kojima tragovi medijskog manipuliranja, i pored očitosti prezentiranih laži, još žive. Knjiga generala Vahida Karavelića "Agresija na Bosnu i Hercegovinu", generala koji je racionalno spoznao korijene i puteve zla unesenog izvana i potpomognutog iznutra, čestitog i hrabrog čovjeka koji je duboko emocionalno doživljavao videne strahote genocida nad Bošnjacima, darovitog vojskovođe koji je u najtežim situacija-

ma odbrane Bosne i Hercegovine iznalazio najbolje puteve izlaska govori jezikom nepatvorene istine, govori jezikom činjenica i širinom organskih povezanih vojničkih i političkih zbivanja. Piše argumentirano i nadahnuto o tokovima zbivanja u Sjeveroistočnoj Bosni. Njegovi opisi nisu samo slijed precizno vremenski datiranih događaja i važnih osoba koji su u njima sudjelovali. Ustvori, u njima, u unutrašnjoj strukturi opisa se otkrivaju i spoznaje važne za psihologiju, posebno za vojnu psihologiju. Zapravo, otkrivaju se ili naziru: (1) do sada manje poznate ili potpuno nepoznate karike ranije planiranih koncepcija agresora, (2) daleko-sežni uticaj, na kasnije tokove rata, početnog, hrabrog oružanog otpora članova Patriotske lige (dvosedmično odbijanje nasrtaja brojnih i dobro naoružanih pripadnika "nebeskog naroda" od strane malog broja branilaca Kulen Grada će, u povijesti otpora agresiji, biti trajno upisano), (3) prirodno prerastanje spontanih ili organiziranih skupina branitelja Bosne u organiziranu vojnu silu, u Armiju Republike Bosne i Hercegovine, (4) uvjerljive pokazatelje o disoluciji Jugoslavije a ne o secesiji republika kao i o međudržavnom sukobu a ne o građanskom ratu unutar granica BiH i (5) štetni odrazi razmirica unutar SDA i nesaradnje između sebe odgovornih pojedinaca iz nekih općina na snagu i dužinu otpora branitelja a time i na brzu okupa-

ciju velikog teritorija i gradova Sjeveroistočne Bosne.

Za psihosocijalno tumačenje korijena, toka i posljedica agresije na BiH i genocida nad Bošnjacima značajno je nastojanje generala Vahida Karavelića da, pored razmatranja geopolitičkih, ekonomskih i vojnih karakteristika Sjeveroistočne Bosne, sagleda i udio crta ličnosti pojedinaca, psihosocijalne atmosfere i osobnog mentalnog sklopa Bošnjaka u sudbonosnim danima odbrane Sjeveroistočne Bosne odnosno, šire, Republike Bosne i Hercegovine. Koliko je njegovo sagledavanje uloge čovjeka, pojedinca i grupa pojedinaca, vođa i sljedbenika opravdano vidljivo je iz ocjena ponašanja i prognostičke vrijednosti odluka vrhovnih komandi, plemenitosti i hrabrosti "malih ljudi" ali i naivnosti i vjerovanja čestitih Bošnjana da im ne prijeti nikakva opasnost od njihovih prvih susjeda, pravoslavaca s kojima su ispijali kafe, skupa s kojima su se radovali i božićima i bajramima, nazdravljali novorođenim i tugovali kada je komšijin otac, majka, sin, kćerka ili rođak prirodnom smrću umirao. Za razliku od raširenog stereotipa o totalno pogrešnim, neracionalnim i kobnim odlukama komandanata i pojedinaca u najvišim državnim organima, autor uvjerljivo pokazuje da ovakvo gledište protivrječi stvarnim činjenicama. U teškim uvjetima u kojima se odvijala odbrana

Sjeveroistočne Bosne mogli su se očekivati daleko veći propusti i greške, ali one ili se uopće nisu ispoljile ili su pak ispoljene u takvim omjerima koji nisu ostavili značajni uticaj na ishod planiranih akcija.

Knjiga je tu. Ona jest uvjerljiv dokument o nasrtajima agresora i otporima branitelja, ona je i simblični prikaz dobra i zla, i izvor informacija o poteškoćama i stradanjima, ali i slika našeg stalnog rasta i narastanja. Ona je, u svojoj biti, ono što nam sada najviše treba, ona je istina. Hvala generale što ste nastavili davno započetu borbu za svoju zemlju, što ste ostali istinski poklonik istine i što ste nama darovali ovo podsticajno i nadahnuto štivo. Uvjereni smo da ono neće biti čitano samo zbog onoga što je bilo, već i onoga što dolazi, i što neće značiti zaborav, već trajno pamćenje našeg stradanja ali i našeg izrastanja i uspona i to i onda kada su planeri agresije i genocida mislili da smo poraženi, da smo pregaženi, da smo pali na koljena. Nismo, nadam se da su bar sada spoznali.

JNA Armija

R BiH

Vahid Karavelić: *“Agresija na Bosnu i Hercegovinu – Sjeveroistočna Bosna 1991-1992”*, Dom vojske Federacije, 6. 5. 2004. Na promociji je saopšten tekst *“Nasrtaji agresora i otpori branitelja”*. **Promotori:** prof. dr. Mirko Pejanović, prof. dr. Salih Kulenović, prof. dr. Ismet Dizdarević, general Rasim Delić i Avdo Hebib, diplomirani psiholog.

IZRASTANJE U TOKU OTPORA AGRESORU

Tokovi i ishodi ratova, pobjede ili porazi, vojni uspjesi ili neuspjesi, napredovanja ili povlačenja se često tumače isključivo vojno-tehničkom premoći i (ili) brojnosti protivnika. U opravdavanju poraza poraženi više govore o premoći protivnika a daleko manje ili skoro nikako, o drugim mogućim, jednako važnim a ponekad i važnijim razlozima vlastitog poraza. U osjećaju gorčine poraza ne vide ili ne žele da vide da oružjem rukuju ljudi, da bitke planiraju ljudi i da jedinice organiziraju i njima komanduju ljudi. Vojni historičari ukazuju na brojne primjere slabije naoružanih, malobrojnijih i položajno nepovoljno zatečenih jedinica koje su, u odlučnim bitkama, pobjeđivali dobro naoružane, brojnije i položajno dobro koncentrirane i raspoređene protivničke trupe. *Vojni psiholozi su, u svojim analizama, otkrivali prave razloge uspjeha vojnika i njihovih starješina u takvim situacijama. Njihovi nalazi govore o visokoj motiviranosti, hra-*

brosti i snalažljivosti vojnika ali i o izvanrednoj umješnosti komandovanja, mudrosti i stvaralačkim odlukama starješina. Povezivanja pobjeda ili poraza sa sposobnostima i crtama ličnosti komandira i komandanata je potpuno opravdano. Upravo zbog značajne uloge osobina ličnosti starješina u ratu, izvršena su brojna psihološka istraživanja sposobnosti, karakternih i emotivnih osobina komandira i komandanata. Iako je publiciran veliki broj studija i knjiga o sposobnostima i crtama ličnosti komandanata, posebno istaknutih, ipak još uvijek nisu psihološki spoznate osobine i stanje ličnosti mnogih pojedinaca koji su, ispoljenim osobnim osobinama i načinom vođenja vojnika, ostvarivali značajne vojne pobjede.

Knjiga Rasima Dupljaka *“Oni su branili Bosnu i Hercegovinu”* dolazi u pravo vrijeme. Važna je i povijesno i psihološki. Povijesno jer su u knjizi sadržani biografski podaci o članovima Ratnog Predsjedništva RBiH, komandantima i zamjenicima komandanata TO RBiH i Armije RBiH, komandantima korpusa, divizija, brigada, bataljona-diviziona Armije RBiH i komandantima LOB-a, logističkih bataljona i NRC-a., zapravo o istaknutim ličnostima koji su svojim sposobnostima, školskim ili iskustveno stečenim vojnim znanjem i situaciono prilagođenim ponašanjem

uveliko doprinijeli uspješnom otporu dobro naoružanim, vojnički dobro osposobljenim i početnim uspjesima opijenim oficirima i vojnicima agresora. Psihološki, jer prezentirani biografski podaci, savjesno i dugovremeno prikupljeni, omogućavaju dublji psihološki uvid u crte ličnosti starješina koje, kako se ranija istraživanja vojnih psihologa pokazala, dobro karakteriziraju uspješne komandante. Sigurno je da bi se jednom serioznijom, svestranijom i nepristrasnijom psihobiografskom studijom, u kojoj bi se primjenili odgovarajućih psihometrijskih tehnika dao primat, otkrile i druge važne sposobnosti i crte ličnosti komandanata koje su imale značajni udio u njihovom djelovanju u časovima, danima, mjesecima i godinama odbrane nezavisne države Bosne i Hercegovine. Međutim, moguće je i na osnovu biografskih informacija koje su sadržane u knjizi "Oni su branili Bosnu i Hercegovinu", nazrijeti i neke važne kognitivne i karakterne crte ličnosti komandanata koje nisu eksplicitno ocrtane. Vojni psiholozi u analizama ličnosti komandanata i komandira ne obraćaju pažnju samo na kalendarski uzrast, obrazovni nivo i nacionalnu pripadnost, već i na položaje i uloge koje su komandanti imali, posebno na uloge koje su imali u odlučnim bitkama, na priznanja koja su dobijali i vojna znanja koja su sticali.

Analiza podataka sadržanih u knjizi Rasima Dupljaka pokazuju da su se komandanati Armije RBiH odlikovali sposobnostima i crtama ličnosti koje su došle do izražaja upravo u okolnostima u kojima su se nalazili, a nalazili su se u uvjetima u kojima bi, vojno psihološki gledano, svaki otpor bio uzaludan. Pružiti odlučan i pobjedonosan otpor vojnotehnički moćnijoj armiji agresora, armiji u kojoj je vojnik istreniran, dobro naoružan i sit, u kojoj je komandne položaje zauzeo oficirski kadar koji je školovan u elitnim vojnim akademijama i u armiji u kojoj je propaganda posticala niske strasti i povijesne vojne poraze prikazivala kao pobjede, su mogli samo daroviti, karakterno odlučni i misaono pronicljivi komandanti. U teškim okolnostima u kojima su komandanti iznalazili najbolja rješenja, a to se iz prezentiranih biografskih podataka jasno nazire, moguće je govoriti i o drugim osobinama njihovih ličnosti koje ih karakteriziraju. To su: *hrabrost, lični integritet, sposobnost adaptacije, osjećaj odgovornosti, inicijativnost, osjećaj za organizaciju, sposobnost razmišljanja, stvaralački pristup zadatku, osjećaj za vojnike, društvenost, snaga ličnog primjera i druge.*

Prezentirali smo samo neke činjenice koje reljefno ukazuju na objektivnu vrijednost knjige Rasima Du-

pljaka "Oni su branili Bosnu i Hercegovinu". Knjiga je i priznanje komandantima koji su nesebično, inteligentno i hrabro branili svoj narod, svoju jedinu domovinu, ali koji su poštovali i čuvali personalni, nacionalni i vjerski integritet svih žitelja Bosne i Hercegovine, žitelja koje su, silom oružja i genocidom, htjeli raseeliti, porobiti, poniziti i pobiti u, kako autor ističe, "nametnutom nepravednom ratu, koji je počeo agresijom Srbije i Crne Gore, a kasnije i Hrvatske na Bosnu i Hercegovinu." Knjiga ukazuje i na potrebu kolektivnog sjećanja i trajnog nezaborava minulih vremena, vremena agresije u kojima se slabo naoružani, vojnički neiskusni i miroljubivi narod vođen odlu-

čnim i visoko motiviranim komandantima neustrašivo suprostavio nemilosrdnim, sitim i do zuba naoružanim vojnim postrojbama agresora. Knjiga ima i posebnu psihološku vrijednost jer ona, po svojoj sadržini i namjeni, ukazuje na činjenice o kojima se u vojnopsihološkim studijama često razmatra. Ustvari ukazuje na važnost sposobnosti i crta ličnosti komandanata i, istovremeno, na potrebu širih psiholoških istraživanja uloge čovjeka u ratu. Ponašanje komandanata u odbrani Bosne i Hercegovine su reljefni pokazatelj koliko su odgovarajuće sposobnosti i crte ličnosti komandanata značajni preduvjeti uspješnog koncipiranja i realiziranja borbenih zadataka.

Dupljak: "Oni su branili Bosnu i Hercegovinu" Sarajevo, 2004. Tekst – "Izrastanje u toku agresije" je saopšten na promociji koja je održana 1. 6. 2004. u Domu vojske Federacije. Promotori: prof. dr. Enver Imamović, prof. dr. Ismet Dizdarević, Đuro Kozar, vojni analitičar, Sefer Halić, general i Rasim Dupljak.

ODVAŽNA SRCA DOBRINJSKA

U otporu sitim, vojno obučanim, do "zuba naoružanim" i za zločin pripremljenih soldata, žitelji Dobrinje su pokazali ono što se, u vojno-psihološkim spoznajama, može opisati riječima koje se u opisima ratnih zbivanja rijetko ili skoro nikad ne koriste. Muharem Hamzić nas uvodi u prostore u kojima se odigravaju surova povijesna zbivanja, uvodi nas u Dobrinju koja je u "raljama neprijatelja", u kojoj "naši borci, dosta teško, naoružani samo benzinskim flašama i puškama zaustavljaju četničke tenkove i ne uzmiču ni pedalj" i u kojoj neki imaju "skalameriju, napravljenu od šavnih vodovodnih cijevi, a nisu ni probali da li puca, bojali se valjda, ali se nadaju da će u odsutnom trenutku opaliti". Uvodi nas, iz jednog događaja u drugi, iz jedne dramatične situacije u "svadbu u paklu", uvodi nas u duh žitelja najmlađe općine u danima nasilja zlotvora, u općinu u kojoj su "žene u šerpama pripremle neke rastvore, po receptu koje one samo znaju" sa

smionim uvjerenjem da će ga sasut u oči "toj dvonogoj spodobi koja bi prišla, ako zakažu puške njihovih branitelja, ako preko njih mrtvih pređu."

Knjiga Muharema Hamzića je epopeja o otporu, rastu i nadržavanju branitelja nezavisne BiH u jednom izoliranom, suženom i četničkim obručem stegnutom prostoru. Knjiga govori o svemu što omogućava dublje i šire shvatanje okolnosti u kojima su se našli žitelji Dobrinje u početku agresije, u strahovitim tokovima bitaka i poraza onih koji su mislili da će čeličnim grdosijama, smrtnim granatama i neprekidnim mitraljeskim rafalima uplašiti branitelje Dobrinje. To su mislili i očekivali ali ishod je bio suprotan. Hamzićevi vjerni opisi ratnih događaja i ponašanja pojedinaca i grupa pojedinaca u njima otkrivaju i dublju psihološku osnovu, otkrivaju unutrašnju motivaciju snagu naroda Dobrinje i velika i neustrašiva srca slabo uhranjenih i nedovoljno naoružanih žitelja Dobrinje. Niti koje, u knjizi, vežu opće komentare autora, načine organiziranja i djelovanja stalnog izrastanja i narastanja vojnih formacija, hrabrost i podvige boraca, komandira i komandanata nose u sebi istu snagu, isti duh, ista uvjerenja o potrebi ratovanja do konačnog slamanja četničkih postrojbi. Zahuktala vojna tehnika agresora je usporavana i na

kraju zaustavljena ali ne od isto tako moćne tehnike i premoći naoružanja, već od uma, jakih osjećanja i karakterne neustrašivosti vojnika i civila Dobrinje. Reljefne ilustracije sekvenci stalnih, dramatičnih zbivanja ukazuju na njihovu psihološku pozadinu. Brojni podnaslovi o tome rječito govore: Mladost Dobrinje, Herojski otpor naroda, Granitna odbrana, Lovci na tenkove, Proboj linijom smrti, Još jedan dobrinjski dan "D", Razbijanje četničkog utvrđenja i slično. U okvirima ovih, kao i drugih podnaslova, utkana je autorova spoznaja i njegovo osobno uvjerenje o snazi posebnog mentalnog sklopa branitelja Dobrinje, o njihovoj sposobnosti iznalaženja mogućih izlaza iz nemogućih situacija, o inteligentnim načinima slamanja uvjerenja četnika o vlastitoj odvažnosti i časnosti, o uticaju ispoljene hrabrosti branitelja na širenje kukavičkog ponašanja četnika, o strahu njihovih dobro vojničkih pripremljenih soldata u čeličnoj grdosiji od smionog branitelja koji neustrašivo iz neposredne blizine gađa tenk, jer ga jedino tako može pogoditi. Autor, vrlo dirljivo, piše o podvizima pojedinaca.

Imena članova PL, Štaba TO Dobrinja, komandanata i komandira četa, izvornih fotosa i dokumenata, sadržanih u knjizi, takođe govore o veličini otpora Dobrinje. Ove izvorne

informacije će omogućiti budućim hroničarima, historičarima, literatama, novinarima kao sigurne osnove za njihova kasnija šira i dublja rasvjetljavanja dešavanja u Dobrinji, u danima napada i nasilja nosilaca i realizatora agresije i genocida i neustrašivog otpora žitelja Dobrinje. *Budući pisci će nalaziti inspiraciju u crta ma ličnosti i ponašanjima brojnih junaka Dobrinje: u osmijehu koji je rijetko kada silazio sa lica Mirsada Durme čak i u "akciji napada na četničke položaje kada je bio teško ranjen i prilikom koje je izgubio oko", u ispoljenoj neustrašivosti i humanosti Muamere Puške, dobrinjske heroine, u podvizima odvažnih i snalažljivih branitelja ujedinjenih u grupi "Šklap", u smionosti lovca na neprijateljske oklopnjake Fikreta Kereša – Fiće kao i u djelima mnogih koji su se časno borili i izginuli u odbrani Dobrinje, Sarajeva i Bosne. I iz opisa djelovanja dr. Jusufa Hadžira i osoblja herojske bolnice, Zehre Potuljak koja je obukla "maskirnu uniformu OS Republike BiH" nakon pogibije njenog supruga, Farize Kapetanić i njenog rada sa djecom u "školi u haustoru" i drugih, u knjizi navedenih pojedinaca, uvjerljivo pokazuje šta se sve događalo u danima opsade Dobrinje.*

Nadnaravna hrabrost, izrastanje iz nemogućeg, nadržavanje umom vojnih strategija i taktika, emocionalna stabilnost u uvjetima višestruke traumatizacije, prkosni hod po oštri-

cama četničke surovosti i prijetnji vojnom moći, ranjavanje ili pogibije u spašavanju ranjenog saborca, umiranje sa svješću o učinjenim djelima uzvišenosti su samo neki pokazatelji autorovih, jednostavnim jezikom opisanih, stvarnih i emotivnim zanosom ispunjenih ponašanja branilaca Dobrinje. Čitalac koji u knjizi traži izvorne dokumente, ishode objektivih analiza ratnih događanja i, posebno, nepristrasnost osobnih doživljaja autora o stradanju, prkosu i pobjedi običnih, malih ljudi koji su, u dramatičnim danima bitaka, izrasli u neustrašive junake sve će to naći u djelu o kojem sada govorimo, u djelu Muharema Hamzića u "Dobrinjskoj tvrđavi."

Muharem Hamzić: "Dobrinjska tvrđava", Sarajevo, 2004. Tekst "Odvažna srca dobrinjska" saopšten je na promociji koja je održana 24. 6. 2004. godine u Multimedijalnom centru zgrade Općine Novi Grad. **Promotori:** prof. dr. Enes Pelidija, prof. dr. Ismet Dizdarević, prof. dr. Rifat Škrijelj, mr. Hajriz Bećirević, načelnik općine Novi Grad Damir Hadžić.

VRIJEME SUMRAKA I LJUDSKOG SUNOVRATA

Izreći istinu o naravima Gačana i okolnostima u kojima su nalazili u toku burnih, bremenitih i životno pogibelnih vremena nije lahko. Nije lahko ali ne zbog straha od izricanja istine, već najviše zbog potrebe pravednog govorenja u uvjetima traganja i otkrivanja niti složenog spleta osobnih poimanja i osjećanja i neočekivanih i neželjenih zbivanja. Proniknuti i vjerno opisati ne samo što je viđeno, već i ono što stoji iza viđenog, ne samo ono što se natura presijom moći već naziranjem u toj moći nemoći, ne samo onim što se proglašava pravednim i dobronamjernim a, u svojoj nakani i svrhi je rušilačko, smrtonosno, genocidno, podrazumijeva umješno korištenje autentičnih dokumenata, pouzdanih iskaza očevidaca događaja i nepristrasnih ocjena vlastitih doživljaja pisca knjige "Gatačka krvava zbilja". U autorove opise ličnosti i događaje sadržanih u knjizi sumnja nije opravdana, jer Lutvo Džubur, svoje sudove o svojim doživljajima i doživ-

ljajima drugih, temelji na brojnim autentičnim, izvornim argumentima. Dosljedni slijed istinitog kazivanja o mirnim, prelomnim i genocidnim zbivanjima u prelijepim i povijesno znamenitim predjelima Gacka i njegovih okolnih sela i zaselaka je i misaono i osjećajno kompleksno, suptilno i naporno a, naročito, ako se u sklopu kazivanja ponire istovremeno i u intimna, unutrašnja doživljavanja sudionika zbivanja i u njihova, emotivna prenapeta i zlom slutnjom ispunjena okruženja. Takav tok kazivanja može slijediti samo osoba sklona istini, osoba koja je očuvala duh ljudskog dostojanstva i koja nije izgubila povjerenje u ljude druge narodnosti i vjeroispovijesti nakon neposredno doživljenih i (ili) posredno spoznatih korijena i posljedica genocida nad Bošnjacima u Gacku i nakon trnovitog, antifašističkog puta kojim je hodio i na kojem su njegova dva brata, dva hrabra partizana, ubijena od izroda srpskog naroda, od četnika.

Lutvo Džubur argumentirano, hronološki i stilski umješno piše o općim, psihološkim atmosferama jako zasićenim emotivnim nabojem, o bremenitim okolnostima i burnim događajima posebno u početnim danima Drugog svjetskog rata i u prvim mjesecima agresije na Bosnu i Hercegovinu. U početnim, kao i u kasnijim, dramatskim i prelomnim zbivanjima dje-

lovali su pojedinci različitih shvatanja i ponašanja. Iz autorovih opisa struktura ličnosti i ponašanja pojedinaca vidljivi su dijametralno suprotni porivi i ponašanja aktera događaja o kojima autor plastično i reljefno piše. Lutvo piše o Gačanima, kao i drugim pojedincima ili grupama pojedinaca koji su se namjerno ili sticajem okolnosti našli u vrtlogu zbivanja u Gacku od 1941. do 1995. U finom nijansiranju naravi ljudi, Lutvo Džubur posebno analizira strukture ličnosti dva "tipa" ljudi: ljudi koji su izabrali put dostojan čovjeka, put antifašizma i onih koji su se odlučili za suprotan put, za put fašizma, za put progona, mučenja i ubijanja drugih samo zato što su druge vjere i (ili) nacije. U opisima autentičnih izjava i ponašanja ideologiji fašizma sklonih pojedinaca, Lutvo Džubur otkriva u njima svojstvenu unutrašnju inferironost i dugo, pritajeno njegovanu mržnju i osvetničku strast. Ohrabreni propagandnim porukama moći i obećanjima njihovih gospodara a i naziranjem mogućnosti pljačke, ti pojedinci su samovoljno ili po nagovoru "autoriteta" oblačili četničke ili ustaške odore u oba vremenski različita perioda (1941-1945. i 1992-1995.). Razmak od pedeset godina između događaja koji su imali kobne posljedice za žitelje Gacka jeste veliki, ali način i ishod vršenja zločina nad nevinnim žiteljima grada, sela i zaselaka

Gacka su nosili u sebi istu sadržinu, skoro identičnu destruktivnu, ljudski pogibeljnu nit. Karakteristični lik jednog, od vrlo rijetkih gatačkih Bošnjaka koji su prihvatili logiku progona Srba ili ubijanja antifašista, bez obzira na njihovu nacionalnost ili vjeroispovijest, je lik kočijaša "dvometraša, štrkljavog, grubih crta lica, krupnih zuba, a uz to još i ćelav koji dobi naziv "Zuban" i "Ćelo". Vođa i istaknuti propagator i ustaških zločina u Gacku Tonogal koristi "Ćelinu" korpulentnost, nepismenost i zastrašujuću pojavu pa ga uzima za pratioca i vodi sa sobom zbog vlastite sigurnosti." Bošnjaci su, od pamtivijeka, njegovali dobre komšijske odnose. Vjerovanje u dobronamjernost i poštenje komšija ostalo je neizmijenjeno čak i onda kada su nazirali da im se nešto zloslutno sprema. U više opisanih situacija je vidljivo takvo ponašanje Bošnjaka. Stanovnici Đeča su uvjerljiv pokazatelj kobnosti naivnog vjerovanja. Autor citira E. Čustovića da "stanovnici Đeča nisu znali šta im koljači i komšije spremaju. Vjerovali su u kult komšiluka i skončali u najtežim mukama. Za bijeg nisu bili spremni, a da bježe sa svog ognjišta nisu htjeli." I da su pokušali, vjerovatno da ne bi ni uspjeli, jer su ih svuda "čekali koljači sa isukanim kamama, septičkim jamama i naoštrenim zubima za klanje." Oni koji nisu ubijeni u selu i oko sela, odvedeni su i

skupa sa drugim Bošnjacima, nakon mučenja i silovanja žena i djevojaka, bačeni u jamu "Čavkaricu".

Autor opisuje strukture, motive i ponašanja ličnosti koji su izabrali drugi put, put ljudskosti i nenasilja, put kojim idu oni kojima je ideologija fašizma strana. Ko su oni? Autor piše o njihovom djelovanjima u teškim i neizvjesnim ratnim vremenima u Gacku, o njihovoj predanosti pravdi i pravičnosti, o njihovoj neustrašivosti. Imena i prezimena poginulih gatačkih partizana u toku Drugog svjetskog rata i imena i prezimena poginulih branilaca nezavisne i međunarodne priznate države Bosne i Hercegovine (1992 – 1995.) uvjerljivo govore o spremnosti žrtvovanja vlastitih života u okolnostima, u kojima je odbrana ljudskog od neljudskog, čestitog od nečistitog, dobra od zla doživljena plemenitim i uzvišenim činom. Autor ne zaboravlja i one pojedince koji su, u uvjetima brojnih poteškoća i prijetnji vlastitim životima, sklanjali i spašavali pripadnike drugih naroda. U prvim danima ustanka, u partizanskim redovima su bili četnici koji su, pod parolom borbe protiv ustaša, ubijali nevine Bošnjake. O slučajevima koljačkog ponašanja ustanika i dobrog ponašanja jednog broja Srba prema Bošnjacima autor kaže: "Koliko je, u nekim prilikama, bila dominantna četnička koljačka stihija pokazuje

primjer da neki komunisti nisu bili u stanju zaštititi svoje drugove Bošnjake koji su bili u ustaničkim redovima. Asima Pervana, kome je porodica okončala na septičkoj jami u Berkovićima i u jami "Čavkarica" spasila je majka Mire Popare, a Milan Šakota i Anđa Radovanović spasili su suprugu Halida Čomića, sa djecom, ispod noža Dušana Bjelice i Sime Erakovića i ispratili ih za Bileću. Milan Šakota će omogućiti i Halidu Čomiću da se, pod okriljem noći, iskrade iz pećine i preko Divina pobjegne za Bileću."

Dokumentarni opisi događaja govore istinu o "Koritskoj jami" ("Dizdaruša"), o Kuli Fazlagića o kojoj su se dugo širile neistine kao "ustaškom leglu", "Alkazaru", "Toledu", o "braniku ustaške države" i o zločinima "partizana" u Borču i Kuli Fazlagića. Zločini nad Srbima, mučenim i bačenim u "Koritsku jamu" se stalno pripisivalo Bošnjacima iako stvarni dokumenti govore suprotno. U širenju neistine uvijek se zanemarivala činjenica da su ustaški povjerenici i ustaše sa strane "zločin organizovali i po njihovim nalogima realizovali. Za svako djelo, pa i za ubistvo, postoje nalogodavci i izvršioци. U jednom ustaškom dokumentu se navodi da je "noću 4. i 5. lipnja pobijeno od strane ustaškog povjerenika g. Hermana Tonogola 140 ljudi sela Korita, kotara Gacko kod Golubinje jame više sela, a 9. lipnja ubije-

no je po ustašama i bačeno u tu jamu 27 ljudi iz Stepana, Avtovca i Gacka, te je u istoj 167 leševa..." Autor ukazuje na neutemeljenost shvatanja o Kuli Fazlagića kao "ustaškom leglu". Njihov otpor je bio usmjeren prema četnicima, a ne prema partizanima. Dođuše, napad na Kulu, 13. novembra 1943. godine, partizani, ustvari četnici u partizanskim redovima, su i "pored, takoreći, mirne predaje sela stradali su mještani i jedan broj milicionera iz kulskih sela, a odmazdu su izvršili ostrašćeni i revanšisti koji su se inflitirali u partizanske redove i izabrali metod "odmazde". Lutvo Džubur otkriva dugo skriveni masakr i ubijanje od "190 do 320 žitelja od djeteta do starca" žitelja Borča. Autor pokazuje činjenicama da je ubijanje nevinih žitelja Borča ishod partizansko-četničke operacije.

Tradicija otpora prema fašističkim i nacionalističkim namjerama i ponašanjima nastavljena je i u periodu 1992-1995. Genocid nad Bošnjacima Gacka je ponovljen. Ubijeni su mnogi Gačani. Mnogi su protjerani sa svojih ognjišta. Međutim i organizirani otpor je stalno rastao. Autor opisuje puteve i hrabrost boraca Gacka koji su, u borbi sa četnicima a, kasnije, i sa ustašama izvojevali mnoge pobjede. U odbrani Mostara udio gatačkih jedinica je velik.

Ukazali smo samo na neke detalje sadržane u vrlo dokumentiranoj, zani-

mljivo pisanoj i humanim porukama ispunjenoj knjizi "Gatačka krvava zbilja." Knjiga Lutve Džubura nije samo uvjerljiv povijesni dokument o mirnim i ratnim zbivanjima u Gacku u periodu od 1941. do 1995. već i slikovita psihosocijalna studija o ljudima, njihovim naravima, stradanjima i otporima. Knjiga je hronologija događaja i ponašanja ljudi u njima, ona otkriva istinu o zbivanjima koji su dugi niz godina sakrivani. Autor uvjerljivo piše i o korijenima zločinačkih poriva pojedinaca – nosilaca i izvršilaca genocida nad Bošnjacima, ali i o korijenima poriva i ponašanja onih koji su se borili protiv zločinaca, protiv zla. Izbor pravednog puta se mogao i očekivati, jer su ponosni i čestiti žitelji Gacka osjećali da je to put kojim su od iskona išli njihovi preci. Tokovi i ishodi događaja koji su argumentirano, znalački i reljefno opisani u knjizi "Gatačka krvava zbilja" su i uvjerljiv pokazatelj puteva kojima savremena društva mogu ići. *Jedan je destruktivan, rušilački i smrtonosan. Drugi je human, pravedan i za svakog normalnog čovjeka poželjan. Vjerni opisi događaja i ponašanja ljudi u grozomornim vremenima, u vremenima gatačke krvave zbilja govore o ishodima oba puta. Iz sadržaja cijele knjige je vidljivo koji put pisac knjige zagovara. To je put kojim je i sam išao i koji jedino vodi opstanku i sreći čovjeka. To je put humanosti i optimalne nacionalne i vjerske tolerancije.*

Lutvo Džubur: "Gatačka krvava zbilja", Sarajevo, 2004.
 Na promociji koja je održana 18. 11. 2004. u Domu ljliljana
 sapšten je rad "Vremena sumraka i ljudskog sunovrata".
Promotori: Akademik Tvrтко Kulenović, Avdo Hebib, di-
 plomirani psiholog, prof. dr. Ismet Dizdarević i autor Lu-
 tvo Džubur. Dijelove iz knjige čitali su glumci: Alema Ali-
 spahić i Miki Trifunov.
 Promotivni tekst je, pod istim naslovom, objavljen u časopisu "Most" (broj 95, 2005.).

RULET ŽIVOTA I SMRTI

Pisano je, piše se i pisat će se o opsadi Sarajeva, o otporu oružanoj premoći dobro naoružanih, sitih i genocidnom ideologijom opijenih srbočetničkih soldata kao i ishodima njihovog ubijanja, ranjavanja i rušenja otvorenog i ljudski prisnog Grada. Publicirano je dosta naučnih i literarnih djela, studija i eseja, dnevnika i pjesama, ali to ne znači da je o prirodi grozomornog nasrtaja srbočetničkih soldata na branitelje Sarajeva izrečeno sve što je nužno i potrebno izreći. *Dani otpora agresoru nose u sebi mnogo nepoznatih detalja o nedoumicama, čuđenjima i strahovanjima ali i smionosti, intelektualnoj dovitljivosti i visokoj motiviranosti raje iz sarajevskih mahala. Potreba za opisima mnogobrojnih događaja, presudnih situacija i doživljaja neposrednih aktera je, ne samo za danas, već i za sutra od neobične važnosti.* Za povijest Sarajeva i šire za cijelu Bosnu i Hercegovinu sveobuhvatna i pouzdana procjena zbivanja u gradu Sarajevu, u periodu od aprila

1992. do oktobra 1995., je bitan preduvjet eliminiranja zabluda, zlonamjernih iskrivljavanja stvarnih događaja i nastojanja da se oni koji su ubijali Grad 1350 dana proglase nevinim.

Knjiga "BISTRİK KULA – Koraci života i smrti" Rujanac Zijada je istinito svjedočenje o ratnim zbivanjima u jednom relativno malom prostoru Trebevića i u jednom kratkom vremenu, kraj jula i početak avgusta 1992. Autor vrlo živim i uvjerljivim jezikom govori o okolnostima u kojima su se našli branitelji Sarajeva u i oko Bistrik-kule, na koti 1000 odnosno Opservatoriju, o potresnim sudbinama mladića nevičnih oružju i ratnim vještinama ali duhovno spremnih da brane svoj grad. Zijad Rujanac dirljivo piše o njihovom istraživanju u nemogućim uvjetima, o mladalačkom zanosu i poletu, o strahovanju ali i o nadama i očekivanjima pobjede nad zlotvorima koji su se, zaštićeni i tenkovima i višecjevnim topovima, ušančili u neposrednoj blizini Kule. Kolika je, u prostoru iznad Kule, bila oružana premoć srbočetničkih soldata reljefno ukazuje autor riječima: "U poređenju sa agresorskom vojnom silom – koja je imala tenkove, topove, oklopne transportere, haubice, samohotke, rakete, protuavionske topove i mitraljeze, a za svakoga pripadnika pos

lično, odnosno streljačko naoružanje i neograničene količine municije i svih drugih borbenih efektiv – sarajevski su branioci bili goloruki. Svaki sedmi, a u nekim jedinicama i svaki deseti branilac imao je neku lovačku pušku, sačmaricu, staru i dotrajalu pušku tandžaru korištenu još u nekom svjetskom ratu." Ko su bili dobrovoljci? To nisu bili profesionalni vojnici, već žitelji Starog Grada, berberi, bravari, srednjoškolci, zidari, lopovi, kriminalci, hodže, studenti, glumci, profesori, pjevači, inženjeri i nekolicina rezervnih podoficira i oficira, to su, kako naglašava autor, "obični građani koji ponosno i nesebično žrtvuju svoje živote u odbrani grada". To nisu bili vojnici, vojno obrazovani i pripremljeni za rat, već je to "sarajevska raja koja se organizovala po kvartovima, mahalama i ulicama, to su ti branitelji, koji u teniskama i farmerkama, s lovačkim puškama, sačmaricama, ponekom vojnom puškom i pištoljima stadoše pred silnu agresorsku armadu da brane svoje Sarajevo".

Knjiga "Bistrik-kula" govori o raznovrsnim mjerama koje su poduzete u cilju uspješne odbrane Sarajeva. Iz autorovog vjernog opisa svega onoga što je i kako je i šta je od zamisli ostvareno, vidljivo da je plodan ishod konstruktivnih zamisli rezultirao ne samo iz visoke motiviranosti

da se učini najbolje, već i iz dobrih intelektualnih procjena branitelja teških okolnosti u kojima su se nalazili, vlastitih mogućnosti i pokazatelja namjera neprijatelja. Autor uvjerljivo piše, iz dana u dan, šta je sve činjeno, šta se dešavalo i šta su branitelji pojedinačno ili grupno doživljavali. Zijad Rujanac nadahnuo piše o intimnim doživljajima pojedinaca, o strahovanjima ali i o odlučnosti, o konfliktima i načinima izlaska iz njih, o neizmjerne hrabrosti i mirnoći umiranja, o spremnosti da se pomogne ranjenom suborcu. U intimnom svijetu Majora, u njegovim vjerno opisanim doživljajima se duboko odslikava stanje u kojem su se našli branitelji. Na jednom mjestu Major piše: "Gledao sam prethodnih dana, i sinoć, ubijani smo, pomalo selektivno, većinom neselektivno, ne slučajno, već po izboru, a onda iznova nasumice bez izbora, proizvoljno." Ili "granatiranje ne prestaje, sva se šuma trese. Pogađaju me u mali mozak, lobanja se napuhala od nateklina, pa hoće da prsne, u sljepočnicama krv nabrekla u venama kao da je zaustavljena, u očima žaravica, bol nadjačava razum".

Istakli smo samo neke detalje. Mnogo je takvih. Ispod početnog imena ili pseudonima se nalazi žitelj Starog Grada, ličnost koja je dobrovoljno došla u Bistrik-kulu, koja je

Mnogobrojne masovne grobnice ubijenih Bošnjaka uvjerljivo govore o genocidu planiranog i izvršenog od vlastodržaca i sljedbenika tadašnje države Srbije i Crne Gore.

odlučila da brani svoju kuću, svoju ulicu, mahalau, svoj grad, svoju rodbinu i svoje susjede. Mnogi se nisu vratili. Šehidski mezari na Kovačima govore o njima. Branitelji Bistrik-kule, mrtvi i živi, ne mogu i ne smiju biti zaboravljeni. Uradili su, u odsutnim trenucima odbrane Sarajeva, sve što su mogli uraditi. Izreka Alije Izetbegovića: "Tako mi Allaha, učinio sam sve što sam mogao, a da sam mogao i više, i to bih učinio" reljefno govori o djelima junaka sa Bistrik-kule.

Zijad Rujanac: **"BISTRİK KULA – Koraci života i smrti"**, Općina Stari Grad, 2005. Na promociji koja je održana u Amfiteatru Općine Stari Grad saopćen je rad **"Rulet života i smrti"**. **Promotori:** prof. dr. Ibrahim Bušatlija, prof. dr. Enver Demirović i prof. dr. Ismet Dizdarević. Segmente iz knjige čitao je glumac Miki Trifunov.

DJELO OD IZUZETNE POVIJESNE VAŽNOSTI

Istaknuti istraživač povijesnih dimenzija agresije i genocida prof. dr. Smail Čekić u svom najnovijem djelu "Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu" rasvjetljava dosada manje poznate ili potpuno nepoznate činjenice o procesima planiranja, priprema i izvođenja agresije na Bosnu i Hercegovinu. U vrlo obimnom i relevantnim činjenicama dokumentiranom djelu autor rasvjetljava mnoge, do sada, manje poznate ili potpuno nepoznate činjenice o uzrocima, tokovima i ishodima agresije na Bosnu i Hercegovinu. *Na rezultatima znalački naučno interpretiranim činjenicama, sadržanim u relevantnoj arhivskoj građi i u izvornim aktualnim dokumentima, prof. Smail Čekić uvjerljivo ukazuje, između ostalog, na: razloge udara na ustavni koncept odbrane SFRJ, na grozomornost srpskog velikodržavnog projekta, na strukturu i funkciju velikosrpskog pokreta i predsjedništva SFRJ do marta 1991, na koncepte omeđavanja granica Velike Srbije, na ra-*

zloge i načine konstituisanja velikosrpske pete kolone u BiH, na podatke o neposrednoj pripremi za agresiju, na oružane formacije velikosrpskog agresora i njihove logistike, na uključivanje Republike Hrvatske u agresiju na Republiku BiH.

Autor, zapravo, na temelju analize primarnih izvora, originalnih dokumenata i relevantne literature otkriva razloge i načine razbijanja ustavnog koncepta SFRJ, ukazuje na unaprijed smišljene planove smanjivanja i razoružavanja Teritorijalne odbrane BiH, na postupke onemogućavanja mogućeg oružanog otpora agresivnim planovima planera "Velike Srbije" i smišljeno pretvaranje JNA u nacionalističku, fašističkom ideologijom ponesenom velikosrpskom vojskom.

Smail Čekić dokazuje da su u planiranju agresije na RBiH aktivirani svi intelektualni potencijali Srbije, crkveni dostojanstvenici i vojna srpska elita koji su u teritorijalnim pretenzijama Slobodana Miloševića vidjeli izlaz iz, propagandom pothranjivanom stavu o "ugroženosti srpskog naroda", o njegovom neravnopravnom položaju u Jugoslaviji, o pripremi drugih naroda za uništenje Srba. Parole koje su podgrijavale srpski nacionalistički program konstruisan u SANU, kao što su "Svi Srbi u jednoj državi" koji je, u svojoj biti,

nastavak tradicije od Garašaninovog "Načertanija" do Moljevićevog programa "Homogena Srbija". Milošević osnažen time iskoristio je komuniste i antikomuniste, nacionaliste i četničku emigraciju, inteligenciju, prekodrinske Srbe i Crkvu. Prenos srpskih kostiju, zub za zub, oko za oko, otkopavanje ratne sjekire (psihološki mehanizmi). Zavjera cijelog svijeta protiv Srba, zato je potrebno, kako je Crkva naglašavala, oružje u ruke, "spas krsta sa tri prsta", borba protiv "polumjeseca".

Prof. dr. Smail Čekić nas uvodi u dramatičnu atmosferu rada Predsjedništva SFRJ. Prezentira autentične izjave istaknutih pojedinaca iz kojih se, kao i iz drugih dokumenata, jasno sagledavaju nagovještaji dogovorenog vojnog udara ali i neuspjeha u tome. Iz rezultata analize onoga šta su, u to vrijeme, govorili i činili Borislav Jović i general Veljko Kadijević je vidljivo da su nastojali da Armija preuzme vlast. Nasuprot njima Hamdija Pozderac, Ante Marković, Stjepan Mesić su djelovali suprotno.

Autor ukazuje i na ulogu vojnih stratega u omeđavanju granica "Velike Srbije". Ukazuje i na aktivnu podršku JNA u ostvarivanju velikodržavnog projekta Srbije, na dogovor Tuđmana i Miloševića o "nužnosti" i načinu cijepanja Bosne i Hercegovine i o odjeku neuspjeha

hegemonista u Sloveniji. Podaci koje autor prezentira takođe uvjerljivo govore da Milošević i njegovi vojni trabanti, u okviru vojnih planova, stvaraju petu kolonu unutar Bosne i Hercegovinu sa ciljem destrukcije vlasti, reorganizacija sistema vlasti i načina ostvarenja velikodržavnih planova.

Prof. dr. Smail Čekić prezentira i analizira vrlo povjerljive dokumente o procesima stvaranja Srpske demokratske stranke, o korijenima i načinima naoružavanja srpskog naroda u Bosni i Hercegovini (pete kolone), o ulozi kriznih štabova srpskog naroda – organa okupacionih vlasti i o drugim činjenicama koje uvjerljivo govore o agresivnim namjerama SDS. Iz sadržaja dokumenata je vidljivo da je to rađeno pod neposrednim učešćem Generalštaba JNA i aktivnim djelovanjem Nikole Uzelca. Mitinzi, apeli, ukazivanje na "istorijski čas srpskog naroda" je bilo duboko utkano u ostvarivanje velikih srpskih strateških ciljeva. Dokumenti o oružanim formacijama vojske Jugoslavije, dobrovoljaca i dobrovoljačkih jedinica JNA, SDS-a i grupa iz Srbije i Crne Gore, oružanim formacijama Saveza komunista – Pokreta za Jugoslaviju, stranih plaćenika i drugih jasno pokazuju koje su primarne namjere bile agresora i kako su planirali da ih ostvare. Autor

prezentira i autentične izjave istaknutih vođa. Ukazuje na izjave Radovana Karadžića "da su Srbi u BiH sve svoje nade vezali za njihovu matičnu zemlju Srbiju i da nikad neće dozvoliti da ih državna granica dijeli od Srbije". Božidar Vučurović je uvjeren da se moraju ispraviti granice Titove države i da su "Muslimani samo beznačajna manjina i moraju se pokoravati srpskoj većini. Mi nećemo odustati već ćemo ih goniti do samog Zagreba".

Autorove nepristrasne istorijske analize dokumenata iz različitih izvora uvjerljivo pokazuju ne samo na hegomonističke planove i teritorijalne pretenzije Slobodana Miloševića, već i na slične pretenzije Franje Tuđmana. Iz činjenica koje govore o prikrivenoj (novembar 1991- januar 1993.) i otvorenoj agresiji (januar 1993. – mart 1994.) vidljive su okupacione pretenzije Hrvatske: cijepanje BiH, pripajanje dijelova BiH Hrvatskoj, osporavanje mogućnosti bosanskim Muslimanima da mogu opstati kao samostalni povijesni i politički subjekti i da je potrebno uništiti Muslimane jer su opasni za Hrvatsku. Svoje planove HDZ je nastojala ostvariti stvaranjem države Hrvatske u BiH.

Ukazali smo samo na neke sadržaje prezentirane u kapitalnom, naučno povijesnom djelu, prof. dr.

Smaila Čekića "Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu – planiranje, priprema, izvođenje". Mada je mnogo ostalo neizrečenog, ipak se i na osnovu prezentiranih činjenica može konstatirati da je autor na osnovu relevantnih izvora dokazao da je na Republiku Bosnu i Hercegovinu izvršena klasična agresija, da se radi o međunarodnom sukobu a ne o građanskom ratu i da validne činjenice govore da je izvršen genocid nad Bošnjacima. Autor je dokazao da su i agresija i genocid isplanirani (ideološki, vojno, ekonomski, psihološki, obavještajno, medijski) i da su njihovi ideološki ciljevi bili – otimanje tuđe zemlje. Analiza autentičnih dokumenata takođe pokazuje da je međunarodna zajednica kasno intervenirala i da je tolerisala genocid. Predstavnici međunarodne zajednice su znali šta se stvarno dešava u Bosni i Hercegovini, ali nisu reagirali na način kako su morali i mogli. Neaktivnošću i ravnodušnošću predstavnika međunarodne zajednice su "ohrabreni" agresori i mogli su, neometani, da ostvaruju svoje agresorske i genocidne namjere.

Prof. dr. Smail Čekić: **“Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu – planiranje, priprema, izvođenje”**, Sarajevo, 2005. Promocija je održana 21. aprila 2005. godine u Svečanoj sali Doma vojske Federacije Bosne i Hercegovine. **Promotori:** akademik prof. dr. Muhamed Filipović, prof. dr. Mirko Pejanović i prof. dr. Nijaz Duraković. **Moderator:** prof. dr. Ismet Dizdarević.

Druga promocija je održana 28. 5. 2005. godine u Sanskom Mostu, u Općinskoj vijećnici. **Promotori:** prof. dr. Ismet Dizdarević i dr. Bećir Macić. Tekst **“Djelo od izuzetne povijesne važnosti”** je, na prvoj promociji djelimično saopćen, a na drugoj u cijelosti.

ČINJENICE O AGRESIJI JNA: UPOTREBA I ZLOUPOTREBA PSIHOLOGIJE

Otkrivanje razloga i puteva prerastanja JNA u srpsku, agresivnu i genocidnu vojnu silu, podrazumijevao je širi uvid u splet, prethodnih i tadašnjih, složenih društvenih okolnosti u kojima se proces preobražaja odvijao. Faid Hećo, autor knjige **“Uloga Jugoslovenske narodne armije u agresiji na Bosnu i Hercegovinu”**, knjige koju danas promoviramo je, u toku pronalaženja izvornih dokumenata i njihove naučne interpretacije, ispoljio primjeren metodološki pristup, izvrsno poznavanje teorije i prakse vojne doktrine i visoku motiviranost u traženju dubljih politoloških, vojnih, povijesnih i psihosocijalnih korijena agresivnih namjera i aktivnosti JNA. U četiri organski povezana dijela knjige – Društveno-političke i vojne promjene u SFRJ pred agresiju na Bosnu i Hercegovinu, Pripreme JNA za agresiju na Bosnu i Hercegovinu, Aktivnost JNA u toku početnog perioda agresije na Bosnu i Hercegovinu i Reorganizacija i for-

malno preimenovanje JNA u vojsku Srpske republike Bosne i Hercegovine – autor sagledava prirodu međunarodnih odnosa prije raspada, uočava načine transformacije JNA u srpsko-crnogorsku vojsku, ukazuje na tokove pripreme za agresiju (psihološki rat, obučavanje i naoružavanje kolaboracionističkih jedinica u BiH i paravojnih formacija u Srbiji i Crnoj Gori), analizira ciljeve i borbeno dejstva JNA u različitim područjima Bosne i Hercegovine i u blokadi i opsadi Sarajeva u početnom periodu agresije i prezentira činjenice vezane za reorganizaciju JNA u tri srpske vojske i ulogu Vojske SR Jugoslavije u sprovođenju velikodržavnih, teritorijalnih pretenzija države Srbije i Crne Gore. Potpuniji opis sadržaja i načina interpretacije svakog dijela knjige bi, sigurno je, omogućio dublji uvid u relevantne izvore koje je koristio autor, u vjerodostojnost, jezički i grafički, prezentiranih činjenica o pripremi i realiziranju agresivnih planova Vojske SR Jugoslavije. O agresivnim namjerama glavnih podstrekača i izvršitelja, političkog i vojnog, srpskog velikodržavnog Projekta govore i podaci iz njihovih biografija. Ukazati na sve ono što ovu knjigu karakterizira, što je čini onim što stvarno i jeste – naučno i društveno vrijedno ostvarenje – nije moguće zbog vremenskog ograničenja. Me-

đutim, i ocjena promotora dijelova prezentacije nekih od brojnih činjenica i izrečenih sudova promotora o njima moguće je ukazati na očite vrijednosti knjige Faída Heće "Uloga Jugoslovenske narodne armije u agresiji na Bosnu i Hercegovinu".

U razmatranju važnih, vojnih i politoloških, dimenzija agresije JNA na Republiku BiH, Faíd Hećo sagledava kakvu su i koliku ulogu specijalnom ratu pridavali velikosrpski ideolozi. Vidljivo je iz činjenica koje autor prezentira u svom djelu da je vrhovno vojno i političko rukovodstvo naglašavalo važnost specijalnog rata. U toku pripreme agresije vlastodršci, odgovarajućim metodama i oblicima specijalnog rata, su nastojali da motiviraju žitelje svoje zemlje za "odlučnu, opravdanu i časnu" odbranu svoje domovine. *Dobro smišljenim psihološkim djelovanjem su, dugo i opetovano, budili potiskivane agresivne pobude svojih građana i podsticali ih na iskazivanje agresivnosti prema narodima koje su, ideolozi velikosrpskih teritorijalnih pretenzija, "prepoznali" kao narode koji nastoje da "napadnu Srbe i izvrše genocid nad njima". Stvarana je psihosocijalna atmosfera u kojoj je bilo sve moguće: da se laži percipiraju kao istine, da se vlastite agresivne pobude ocjenjuju kao agresivne pobude drugih, da se agresivni planovi JNA doživljavaju kao miroljubive i dobronamjerne aktivnosti,*

da se stereotipi "ustaše", "poturice", "balije" prihvate kao suštinske osobine Hrvata i Muslimana, da se genetske neistine o Srbima kao "nebeskom narodu" prihvate kao istine o genetskim prednostima Srba nad Hrvatima i Muslimanima kao drugim, praktikovanim, vidovima psihološkog manipuliranja masama.

Mr. Faíd Hećo vrlo temeljno analizira suštinske dimenzije psihološko-propagandnog rata i ističe da su u "sklopu opštih ciljeva specijalnog rata protiv republika SFRJ, velikosrpski ideolozi i političari posebnu pažnju posvetili realizaciji specijalnog rata na teritoriji Bosne Hercegovine". Usmjerali su, ističe autor, svoje djelovanje na raznovrsne aktivnosti: na obavještajno-subverzivne, psihološko-propagandne, na stvaranje okolnosti za političko i biološko uništenje bošnjačkog naroda, na javno diskreditiranje vojnog i političkog rukovodstva i onemogućavanje rada legalnih organa vlasti države BiH, na psihološkoj i vojnoj pripremi kolaboracionističkih snaga za planiranu agresiju, na isticanje premoći JNA kao vojne sile i uzaludnosti otpora takvoj sili, na razvijanju simpatija za "dobronamjerno" djelovanje JNA, na obmanjivanje međunarodne javnosti o stvarnim ciljevima agresije i na druge, za srpske ciljeve, prihvatljive vidove specijalnog rata. Autor, u ostvarivanju planiranih aktivnosti

specijalnog rata, posebno akcentuje ulogu KOS-a koji je, i u procesima priprema i izvođenja agresije JNA na BiH, imao ključnu ulogu.

Autorovo razmatranje ciljeva i načina vođenja specijalnog rata, u toku agresije JNA na Bosnu i Hercegovinu, omogućava uvid u uže, psihološke aspekte specijalnog rata. Iz analize izrečenog u knjizi kao i iz naučno priznatih psiholoških spoznaja, vidljivo je da su planeri i izvršitelji agresije dobro poznavali psihološke principe propagande. Pokazali su i da ih znaju vrlo umješno zloupotrijebiti u ostvarivanje svojih destruktivnih ciljeva. Na tu činjenicu ukazuje i autor knjige konstatacijom da je agresor u sklopu informativno-propagandne aktivnosti "metodama psihološko-propagandnog djelovanja nastojao usmjeravati svijest bošnjačkog i hrvatskog stanovništva, sa ciljem da izazove njihovo nepovjerenje u postojeći sistem vrijednosti i time oslabi njihovu motivisanost, podstakne malodušnost i doprinese moralnom slomu pojedinaca i etničkih grupa kao uvodu u oružanu agresiju". *Psihološke metode i postupci su prilagođavani prihvatljivom konceptu propagandnog djelovanja agresora: širenju neistine o ugroženosti bosanskih Srba, naglašenom stereotipu prisutne smrtne opasnosti za njih i nemogućnosti biološkog opstanka u uvjetima u kojima se na-*

laze Srbi u Bosni i Hercegovini, ustvari u uvjetima koje su oni "prepoznali" kao "muslimansko i hrvatsko neprijateljsko okruženje". Kreatori propagandnih poruka su podsticanjem i razvijanjem straha od "uništenja" kojeg pripremaju "neprijatelji srpskog naroda" "ponudili" jedini i "najbolji izlaz" za Srbe iz Bosne i Hercegovine je "ulazak" u posebnu, jednonacionalnu državnu strukturu, u strukturu u kojoj su "svi Srbi u jednoj državi". Neosporno je da su propagandni postupci, zasnovani na zloupotrebi naučne psihologije, mogli značajno doprinositi povećanju, agresivnim tendencijama zasićene emocionalne tenzije. Propagatori vojničke "odbrane" srpskog naroda od Muslimana i Hrvata su nastojali, ne samo da "iskreno" kažu narodu kakve progone, mučenja i ubijanja "pripremaju" za njih Muslimani i Hrvati, već i da ih uvjere da je ono što oni trebaju činiti i kako trebaju dati u "visoko umnim djelima", u "Načertaniju" Ilije Garašanina, u "Plavoj knjizi", u Memorandumu SANU i govorima i postupcima Slobodana Miloševića.

Autor uočava mračnu pozadinu iz hvalospjeva JNA – armije koji nosi mir i sigurnost, jer JNA ne nosi mir, već rat. Propagatori, raznovrsnim načinima, nastoje da slome otpor "potencijalnih neprijatelja" prije oružane intervencije JNA, da širenjem beznačajnosti i straha od budućnosti uvjere srpski narod da je, za njih, najbolje rješenje, rješenje koje je sa-

Paravojni Arkanovi soldati - "elitna" jedinica JNA- su ispoljili svoju "elitnost" u ubijanju i mučenju nedužnih Bošnjaka i Hrvata u Bijeljini i drugim mjestima Bosne i Hercegovine i Hrvatske.

držano u agresivnim planovima JNA. Agresivne ideje su unesene u sve praktikovane oblike djelovanja medija komunikacije. Cilj i način ostvarenja velikosrpskog državnog projekta se nazirao i pored svjesnog kamufliranja stvarnih namjera od strane idejnih začetnika i poslušnih, vrhovnih vojnih izvršitelja. Vidljivo je da su svoje agresivne i genocidne pretenzije prikazivali čitateljima printanih medija i slušateljima i gledateljima elektronskih medija kao nužne, dobronamjerne, miroljubive i zaštitničke namjere. Namjera je bila jasna. Različitim metodama propagandnog djelovanja, baziranih na poznavanju psiholoških osobnosti skupina, koje je potrebno uvjeriti u ispravnost planiranih aktivnosti JNA, nastojano je da se usmjeravanjem racionalnih, iracionalnih, nesvjesnih faktora kao motiva, postignu željeni

efekti. Bez studioznih psiholoških analiza teško je dati precizan odgovor, ali iz iskustvenih spoznaja o posljedicama agresije JNA na Republiku Bosnu i Hercegovinu, vidljivi su i značajni efekti specijalnog rata.

Knjiga mr. Faida Heće neposredno i posredno govori o efektima koji su postigli tvorci i realizatori mjera specijalnog rata. Efekti specijalnog rata su vidljivi u slabijem otporu JNA u nekim sredinama, u bezkonfliktnom regrutovanju Srba iz Bosne i Hercegovine, u osporovanju državnosti BiH, u glorifikaciji svojih namjera, u pridobijanju svjetskog javnog mnijenja, u omalovažavanju i klevetanju političkog i vojnog rukovodstva BiH, u vještom maskiranju i pravdanju vlastitih namjera, u izazivanju straha i panike i u drugim područjima u kojima su usmjerili svoje psihološko-propagandno djelovanje.

Faid Hećo: "Uloga Jugoslovenske narodne armije u agresiji na Bosnu i Hercegovinu", Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, 2005. Na promociji, koja je održana u Domu armije, sopšten je rad "Činjenice o agresiji JNA – upotreba i zloupotreba psihologije". Promotori: prof. mr. Muhamed Kreso, prof. dr. Omer Ibrahimagić, dr. Bećir Macić, prof. dr. Smail Čekić, prof. dr. Ismet Dizdarević i mr. Faid Hećo, autor. Moderator: prof. dr. Ismet Dizdarević.

SENZIBILITET ZA NAMJERE NASILNIKA

Murat Kahrović, autor monografije "Bošnjaci Sandžaka u odbrani Bosne 1992 – 1995." uvodi i vodi čitaoca u prostore i vremena življenja životnim tegobama sviklih sandžačkih Bošnjaka, upoznae ga sa njihovim naravima i načinima izlaska iz rizičnih uvjeta u kojima su opstajali u istrajnom čuvanju svog bošnjačkog identiteta. Pažljivim iščitavnjem hronologije zbivanja i aktivnih aktera u njima, čitalac dublje i šire spoznaje životne puteve Bošnjaka Sandžaka od 1878. do početka dvadestiprvog stoljeća i pouzdanije se uvjerava u neutemeljnost zabluda i stereotipa o njima. *Prostorno, ali ne i duhovno, odvojeni od Bosne i Hercegovine, od svoje matice, živjeli su decenijima u stanjima opreznosti, naslućivanja i odupiranja stalno prustnom zlu. Istrajavali su u okolnostima osporavanja njihovog bošnjačkog i islamskog individualiteta, obezvrjeđivanja njihovih stvaralačkih dostignuća, nametanjem obrazovnih i kulturnih standarda neprimjerenim*

autentičnim i tradicionalnim obrascima ponašanja Bošnjaka.

Od iskona prkosni i hrabri Bošnjaci Sandžaka su se odvažno, duhovno i oružano suprotstavljali dušmanima i u Prvom i Drugom svjetskom ratu a, naročito, u toku odbrane BiH 1992 – 1995. godine. Između predaka i otpora kasnijih i sadašnjih generacija sandžačkih Bošnjaka nasilnicima, živjela je ista namjera: *ne dozvoliti nasilniku da likuje u osjećanju slomljenog ponosa i gordosti Bošnjaka.* Od predaka su mlađi nasljeđivali potrebu istrajavanja u otporu nasilju iako je ispoljen otpor, kako pokazuje Murat Kahrović, sobom donosio surove odmazde nasilnika. Praćen je progona, hapšenjima, mučenjima i, nerijetko, ubijanjima Bošnjaka Sandžaka, i predaka i potomaka, pradjedova i djedova, sinova i unuka. Iz analize sadržaja monografije "Bošnjaci Sandžaka u odbrani Bosne 1992 – 1995., vidljivo je da Bošnjake Sandžaka, prijete, zlostavljanja i ponižavanja nasilnika, nisu obeshrabrivale pa čak i onda kada su mjere surovosti rasle sa rastom i snaženjem pravednog otpora Bošnjaka.

U opisima ratnih puteva sandžačkih Bošnjaka prije i u toku otpora agresiji Murat Kahrović ukazuje na visoku motiviranost boraca koju su ispoljili u svim okolnostima rata, bez obzira gdje su se nalazili, kada su i u

kakvim uvjetima ratovali i koji položaj su imali u organizacionoj strukturi ARBiH. Ispoljili su neustrašivost u odbrani Sarajeva, posebno u presudnim bitkama u Pofalićima, na Žući, na Igmanu. Borili su se, rame uz rame, sa drugim borcima ARBiH na raznim bojištima Bosne i Hercegovine. Od prvih otpora četničkim najezdama na rubnim područjima grada do završetka ratovanja (Dejtonski sporazum), Bošnjaci Sandžaka su opstajali i istrajavali u bremenitim i rizičnim uvjetima, doživljavali uspone i padove i, u vrlo stresnim i pogibeljnim situacijama, spoznavali snagu onog što su sobom donijeli iz rodne grude, snagu od iskona njegovane neustrašivosti, osjećanja nacionalnog individualiteta, fleksibilne adaptiranosti, istrajnosti u traženju i iznalaženju rješenja i, osobito, osobnog ponosa i nepatvornog čovjekoljublja. "Poučeni prastarim borbenim iskustvom i vođeni nepogrešivim instinktom – piše autor – oni su sa sobom donosili ne samo ubogo pokušstvo i čeljad, nego smjelost i upornost, borbenost i odlučnost i opredijeljenost da im je Bosna još jedino utočište koje im daje kakvu-takvu priliku i mogućnost za ostanak i opstanak." Bošnjaci Sandžaka su krenuli i srcem i razumom da brane svoju domovinu, svoju BiH i sa ovog, slavnog puta mnogi se nisu vratili svojim roditeljima, braći i

sestrama, suprugama i djeci. Viteški su izginuli u bitkama sa bolje naoružanim i vojnički opremljenim soldatima agresorskih država, Srbije i Hrvatske. Nije ni mali broj Bošnjaka Sandžaka koji su više puta lakše ili teže ranjavani i koji danas žive bez pojedinih dijelova tijela ili u invalidskim kolicima. Riječi Abdulaha Sidrana, koje citira autor reljefno, ocrtavaju mentalni sklop Sandžaklija koji su došli u BiH prije agresije. Sidran se pita ko su Sandžaklije i odgovara: "Oni što nam unakaziše grad, na divlje zidajući kuće okolo, kud god okom pogledaš. Ko čita smrtovnice i razumije se u nauku o imenima, lahko je mogao izračunati da od petero poginulih, za odbranu grada, barem su dvojica, svakog dana naše Sandžaklije. A ovaj prsten oko grada Sarajeva, koji nas štiti, od njihovih kuća je napravljen. Ni jedno još naselje nije palo, ako su ga štitili oni, naše Sandžaklije. Gdje njihovih kuća nije bilo, otuda nas danas tuku vukodlaci."

Monografija "Bošnjaci Sandžaka u odbrani Bosne 1992 – 1995" je, očito je, autentični izvor validnih informacija o ratnim putevima i podvizima Bošnjaka Sandžaka. U višedecenijskom aktivnom izražavanju otpora protiv svakog nasilnika, posebno o danima oružanog otpora začetnicima, nosiocima i izvršiocima veliko-

srpskih i velikohrvatskih teritorijalnih pretenzija i genocidnih pobuda, mnogi pojedinci su svojim izuzetnim ponašanjima, junačkim podvizima i pomaganju drugima u nevolji, značajno doprinijeli uspješnijem ostvarenju plemenitih i pravednih ciljeva Sandžaklija. Autor ne piše samo o imenima poznatih vojskovođa (Sefer Halilović, Medo Haznadar, Selmo Cikotić i drugi), neumornih društvenih pregaoca (prof. dr. Hasan Hamzagić) i imenima značajnim za moral Prve sandžačke brigade (prof. dr. Rasim Muminović, prof. dr. Rifat Škrijelj, prof. Murat Dizdarević, Marko Vešović i drugi), već i o drugim značajnim akterima. Murat Kahrović opširnije piše o dvije značajne osobe, o Safetu Keši, "domicilnom bosanskohercegovačkom patrioti, koji je sve podredio borbi za odbranu svoje domovine" i koji je "svoj ratni put započeo sa puškom u ruci i svojom čvrstinom i hrabrošću nametnuo se kao veliki borac kojeg ništa ne može pokolebati da ispuni svoju svetu dužnost..." i prof. dr. Redžepu Dizdareviću. R. Dizdarević, jedan od istaknutih "heroja u bijelom" je, u izrazito nepovoljnim medicinskim uvjetima, izvršio složenu osmočasovnu operaciju kojom je, teško ranjenoj Darji Leber, publicisti iz Slovenije spasio život. Stručno umijeće i iskonsko osjećanje čovjekoljublja R. Dizdarevića najbolje su oci-

jenili "najpoznatiji svjetski specijalisti za maksofacijalnu oblast sa Klinike "Majo" u Ročesteru (Minnesota)" riječima: "Ovo je sjajno. Dajte nam adresu tog hirurga da ga pozovemo da sa nama radi. Njemu je mjesto gdje su najbolji."

Ali sadržaj monografije ne govori samo o tome. Monografija je i jedan bogat izvor činjenica o duhovnom životu Bošnjaka Sandžaka, o istaknutim stvaracima i kulturnim pregaocima i neimarima moralnih vrijednosti koji su rađani i izrastali iz prirodnog vitaliteta sandžačkih Bošnjaka, iz autohtonog naroda, naroda hrabrosti, prkosa i ponosa. Murat Kahrović nastoji odgovoriti i na krupna, psihološka i psihosocijalna pitanja vezana za posebnost mentalne strukture Bošnjaka Sandžaka. Zašto su Sandžaklije "to što jesu, zašto su takvi kakvi su i zašto su Bosni odani toliko koliko jesu?"

Odgovore na ova pitanja autor daje nakon temeljne analize dokumentarnih historijskih činjenica o bošnjačkom narodu Sandžaka, podataka o strukturiranosti njihovog životnog položaja, ustvari položaja koji se nalazi na razmeđu različitih civilizacijskih vrijednosti i karakteristika njihovog selfa, njihovog unutrašnjeg "JA". Korijene osobnog individualiteta Sandžaklije, njihove samosvijesti, karakterističnih sposo-

bnosti i crta ličnosti M. Kahrović nalazi u iskonu, u onom što su donijeli dolaskom na sandžačke prostore. Oni su od "svog postanka, pa do današnjeg dana, ili kako Sandžaklije vole reći, "otkako je gavran pocrnio" i njihovog doseljenja na sandžačke prostore, oni su poput svih drugih naroda, od užih rodovskih i plemenski zajednica, a u neprestanoj borbi za opstanak, vijekovima stasavali kao zaseban narod, neovisan i nezavis od drugih, kako po djelu i imenu, tako i po historiji, predanju, jeziku, običajima, vjeri, kulturi, dostignućima i svemu ostalom što čini odrednice jednog naroda koji pripada jednoj zemlji jednom podneblju, načinu života, pa samim tim i svom unutrašnjem biću, koje je shodno historijskim prilikama "stasavalo u jednu neraskidivu cjelinu koja se danas naziva narodom". Živjeli su i žive u islamu, jer im "islam kao religija najviše odgovarao njihovom duhovnom biću, karakternim osobinama, načinu života i moralnim određenjima" i osjećali su se muslimanima, a ne Turcima. Iskazivali su potrebu čuvanja i vladanja po ustaljenim adetima. Pored običaja koji su praktikovani u ramazanskim i bajramskim danima, i "posjete bolesnika, darivanje prosjaka, ugošćavanje putnika namjernika i musafira uz obavezan konak (spavanje), zimska sijela uz

ispijanje kahvi ili čajeva, himbera ili šerbeta, takođe su bili dio običaja sandžačkih Bošnjaka koji su takođe obilježavali i značajne bitke i događaje iz sopstvenog naroda, posebnim tradicionalnim svečanostima i kroz sve to se godinama i stoljećima brusio, kalio i utvrđivao moral i karakter ljudi sa tih prostora i ona impulsivna snaga na kojoj su utvrđivali i potvrđivali svoja moralna i ljudska načela." Murat Kahrović piše i o drugim vrijednosnim određenjima i predanostima sandžačkog naroda. Iako su sandžački Bošnjaci bili stalno suočeni sa životnim oskudicama kao i sa latentnim i manifestnim prijetnjama i ugrožavanjima njegovog osobnog nacionalnog i vjerskog individualiteta, ipak te nedaće nisu mogli ugušiti u njima utkanu potrebu za učenjem, za kultiviranjem i stvaralačkim djelovanjima. U uvjetima kakvim su živjeli nije se moglo očekivati da će broj učenika i studenata biti daleko iznad realno mogućeg. Ali ne samo izrazitost broja djece i omladine koja su postizali u učenju i studiranju zavidne uspjehe, već i ostvarenja književnika, umjetnika i naučnika uvjerljivo govori o sandžakom narodu, narodu u kome se rađaju i djeluju brojni daroviti pojedinci. Iz velikog broja imena o kojima autor piše, izdvojiti ćemo samo neke: Avdo Mededović iz Obrova

kod Bijelog Polja koji je "bio i ostao centralna figura epskog narodnog stvaralaštva", Ćor-Huso Husović koga su mnogi vrhovni svjetski eksperti "upoređivali sa nedostižnim Homerom u raspravi "Huso i Homer" i posebno Ćamil Sijarić za koga autor kaže da je "pravi rasni nasljednik svojih narodnih pjesnika i književnika i koji je ravno iz narodne uskočio u umjetničku književnost svojim ogromnim i zlata vrijednim djelom obilježio skoro čitavo jedno stoljeće, davno prešavši balkanske granice i jezičke barijere, uvrstivši se tako među znamenita imena evropske književnosti XX vijeka".

M. Kahrović ne zaboravlja i da ukaže na okosnicu zbivanja i ponašanja ljudi u njima, na utkanu nit koja sjedinjuje sve što se dešavalo i sada dešava u životnim tokovima Sandžaklija. Organska spona je ustvari moralni imperativ. *Na svim stranicama monografije je vidljivo koliki značaj autor pridaje moralnim vrijednostima Bošnjaka Sandžaka. Moralne vrijednosti, od iskona do naših dana, su duboko utkane namjere i ponašanja sandžackog naroda. One su motivaciona snaga Sandžaklija, one ga usmjeravaju u ispoljavanju rezistentnosti prema svakom nasilniku a, i u susretljivosti i srdačnosti prema dobronamjerniku. Crte gordosti, časnosti i plemenitosti su se prenosile s koljena na koljeno. U različitim vremenima, i*

mirnim i burnim, nisu mijenjali svoju suštinu. Mijenjali su samo oblike ispoljavanja zavisno od prirode okolnosti u kojima su se Bošnjaci Sandžaka nalazili. I kad su ratovali sandžacki Bošnjaci su nastojali da ostanu moralno časni, da čestitim ponašanjem čuvaju zavjet moralnog iskona i da u objektivnim iskušenjima ne čine zlodjela nad drugima iako drugi surova zlodjela čine. Ovu moralnu dimenziju sandžackih Bošnjaka Murat Kahrović otkriva u dubini njene utkanosti u ponašanjima sandžackih Bošnjaka u raznim okolnostima u kojima su se oni, u svojoj dugoj povijesti rađanja, izrastanja i sazrijevanja, nalazili. Naglašavajući činjenicu da je moral sandžackog Bošnjaka u čvrstoj, organskoj povezanosti sa životom i sa njegovim unutrašnjim, intimnim svijetom i da "nadrasta i njega i njegov život kojim živi", Murat Kahrović kaže: "Jer, sandžacki Bošnjak, u principu može biti i ubog i siromah, i mlad i star, i lijep i ružan, ali je rijetko ili skoro nikad bez svog moralnog uzusa koji ga određuje i determiniše kao čovjeka kome je moral zvijezda vodilja kroz život."

O vrijednosti i porukama djela Murata Kahrovića smo rekli dosta, ali, očito, mnogo manje od onoga što je u njemu sadržano. Uvjereni smo da će čitaoci, nakon iščitavanja mo-

nografije, uočiti i zapamtiti sadržaje brojnih stranica teksta i ilustracija i iz njih dublje sagledati uzroke, tokove i posljedice zbivanja o kojima autor dokumentirano piše. Zapazit će i ishode analiza autora o osobitosti mentalnog sklopa Bošnjaka Sandžaka, ustvari o problematici o kojoj se daleko manje piše u djelima koja govore o otporu Bošnjaka agresiji i genocidu. Čitaoci će i sami iz opisanih događaja i karakteristika širih okvira iz kojih ih autor, takođe, sagledava, zapaziti da on povijesna zbivanja ne vidi samo kao njihov hronološki slijed i ne preferira presudnost njihovog uticaja na mišljenje i ponašanja sudionika tih događaja. Događaje i ličnosti u njima autor ustvari, vidi kao jednu životnu interakciju, kao jedan vitalni proces uzajamnog uticaja pojedinca i (ili) grupe pojedinca na tok i ishod zbivanja i, obrnuto, uticaja tih zbivanja na njihova mišljenja i ponašanja. Opisane ličnosti i djelovanja sandžackih Bošnjaka u raznim periodima povijesti, a posebno ponašanja ratnika koji su ispoljili u odbrani Bosne i Hercegovine, rječito govore o opravdanosti ovakvog pristupa. Uvjerljivi opisi važnih zbivanja, posebno zbivanja u danima odbrane BiH 1992 – 1995., autentični iskazi glavnih aktera zbivanja presudnih i za Bošnjake Sandžaka i za Bošnjake BiH, prezentira-

ni podaci o pogledima na ratna zbivanja u BiH i ponašanjima svjetskih, političkih, državnih i vojnih aktera i psihološko ocrtavanje ličnosti ratnika – govore, pouzdanim i uvjerljivim jezikom, o objektivnim vrijednostima sadržanim u monografskom ostvarenju Murata Kahrovića.

Murat Kahrović: "Bošnjaci Sandžaka u odbrani Bosne, 1992 – 1995.", Sarajevo, 2006. Tekst "Senzibilitet za namjere nasilnika" saopšten je na promociji koja je održana 29. 11. 2006. u Domu oružanih snaga. **Promotori:** prof. dr. Enver Imamović, prof. dr. Ismet Dizdarević, mr. Selmo Cikotačić i gospodin Refik Akova iz Istambula.

LIČNOST U POVIJESNIM ZBIVANJIMA

U prelomnim, burnim vremenima o kojima, dokumentirano i nadahnu-to, piše Mensur Seferović, o vremenima koja su ostala iza nas iznicali su pojedinci različitih naravi i uvjerenja. Njihova ponašanja su mnogo govorila o prirodi i smjeru ratnih vremena. Iz analiza njihovih stavova i ponašanja, iz onoga šta su, kako i zašto činili moguće je pretpostavljati, pa i dokazivati da su povijesno opisana zbivanja morala baš tako ići, a ne nekako drugačije. Oni su u njih utkali svoju individualnu osobenost, a ne ono što se mislilo i željelo da oni u teškim i pogibelnim okolnostima ispolje. I kada, iz udaljene naučno odmjerene distancije, povjesničari tumače zbivanja od 1941. do 1991. i od 1992. do 1995. godine, i kada u njima sagledavaju ulogu važnih i manje važnih aktera tih zbivanja ne mogu, kako oni kažu, zanemariti osobenosti njihovih struktura ličnosti. Međutim, u težnji otkrivanja zakonitosti povijesnih procesa,

zanemaruju se različita individualna ponašanja jer se utapaju općenito, u kojem gube svoju osobitost. Zanemaruje se ono što se jedino psihološkom analizom može pouzdano utvrditi, ono što objektivno egzistira u ponašanjima aktera ratnih zbivanja, a to su više ili manje ispoljene crte njihovih ličnosti. Jedne, prema ispoljenim crtama, hladne, nemilosrdne identifikujemo kao čestite, dosljedne, velikodušne, milosrdne, pravedne, emotivno izdašne, dobroćudne, umom obdarene, emocionalno stabilne, empatične, a druge, nasuprot njima, kao pokvarene, kolebljive, malodušne, nemilosrdne, zlonamjerne, proračunato, intelektualno ograničene, emocionalno nestabilne, nesaosjećajne...

Knjiga "Iskušenja" Mensura Seferovića, darovitog analizatora ponašanja ljudi u teškim, ali i veličanstvenim danima otpora fašizmu, u vremenima njegove najveće moći, govori dokumentarno, plastično i razumljivo o povijesnim zbivanjima, zbivanjima koja su od sudbonosne važnosti za nas i danas, ali ne samo o njima kao takvim već i o osobinama osoba, aktera tih zbivanja. Seferović nas uvodi i vodi kroz svijet stavova i ponašanja, mi, čitaoci, na osnovu autorovog intuitivnog poniranja u individualne sudbine sagledavamo prirodu i veličinu zbivanja u koja su

različiti pojedinci, iznikli iz različitih podneblja, urastali i istrajavali. Autor ih sagledava u njihovim svakodnevnim življenjima, u jurišima, u ranama i smrtnim ropcima, u mukama i nadama, u strahovima i nadljudskim podvizima. Piše i o naravima i sklonostima i onih drugih, onih koji su stali na stranu zla, na stranu fašizma i koji su kamom na nevinom grlu dokazivali svoju osobnu moć, vrijednost svoje nakaradne ideologije i uzvišenost svoga naroda, naroda "plave krvi" ili "nebeskog naroda". Mensur Seferović znalački analizira i plastičnim stilom i jezikom nepristrasnosti opisuje strahove pojedinaca nakon izlazaka iz teških ofanziva. Ponire u unutrašnje bilo nastalih ratnih neizvjesnosti i u osobne naravi ratnika i u njima vidi izvore širih kolebanja. Kuda? Ići kući ili nastaviti borbu? Svome domu "da", ali kako? Izlazak zaprečenim stazama i bogazama je moguć ali uz cijenu velikog rizika. Ostatu i nastaviti borbu sa osjećanjem uzaludnosti i pogibelnosti? Šta uraditi? U svojoj biti izbor jednog rješenja iz dva moguća neugodna rješenja ozbiljan je psihološki konflikt. Autor o ovim unutrašnjim dilemama, o razlozima "zašto", "kako" i "kuda", o usponima i padovima piše jezikom darovitog pisca ali jezikom iskusnog analizatora "ljudskih duša".

Dokumentarni opisi i događaja i ljudi u njima omogućava čitatelju da dublje shvati sve ono što se dešavalo u toku dva rata, u Narodnooslobodilačkom ratu i agresiji na BiH, ali i da pokuša razumjeti vrlo složenu ličnost, heroja u jednom bremenitom vremenu i podanika nosilaca ideologije neofašizma, velikosrpske doktrine Slobodana Miloševića u drugom vremenu. Autor analizira hod Petra Radevića od porodičnog doma, a rođen je u "porodici penzionisanog oficira crnogorske vojske Radovana Radevića", do naših dana. Ličnost i putevi Petra Radevića, heroja i kažnjenika, rano penzioniranog komandanta vazduhoplovstva, farmera, sudionika sa drugim starješinama Prve proleterske divizije na vukovarskom ratištu na koji je došao da ohrabri vojnike JNA u njihovom agresivnom pohodu, zahvalnog primaoca generalskog čina kojim ga je odlikovao Slobodan Milošević, su sadržani u autentičnim dokumentima, u bilješkama pisanih u komunikacijama između autora i Petra Radevića. Mensur Seferović uvjerljivo iskazuje svoje sudove o Petru Radeviću, "pilotu među bunkerima", o "razoružanom i uhapšenom", o "podvigu kažnjenika", o "komandantu vazduhoplovne divizije", o njegovim "pismima maršalu Titu" i o drugim momentima i okolnostima vezanim za

ličnost i ponašanje Petra Radevića u pogubljenim ratnim vremenima i nakon njih. Analizira osobenosti osobenih misli Petra Radevića, njegovih ideja i načina ponašanja, otkriva veličanje njegovog uspinjanja na dokazanoj hrabrosti i ratnoj mudrosti, ali i sramoćenje i ubijanje njegovog individualiteta u njegovom iskonstruisanom padanju, o zaštiti njegove ličnosti od onih koji su naslućivali nevinost Petra Radovića, ali i lakom nasjedanju govorkanjima o njegovim tobožnjim zlodjelima i samovoljnim ponašanjima...

Vrijednost "Iskušenja" se ogleda i u otvorenom, nepatvorenom i uvjerljivom izricanju istine o pojedincima, junacima iz dana otpora fašizmu, o kojima smo i njihovim podvizima, nepokolebljivosti i odanosti idejama antifašizma slušali ili čitali decenijama, a koji su se u atmosferi srpskog neofašizma priklonili suprotnoj, aljudskoj i zlokobnoj fašističkoj ideologiji. Prihvatanje fašističke ideologije, velikosrpskih aspiracija i prećutno četničkih zlodjela od strane Petra Radevića i jednog broja vrsnih komandanata proleterskih divizija koji su se, u toku narodnooslobodilačke borbe, odlučno borili protiv ideologije četništva i njihovih genocidnih postupaka je neshvatljivo i to ne samo čitaocima, već i njihovim ranijim istomišljenicima koji su osta-

li vjerni antifašističkim ubjedenjima. Takvi obrti u stavovima su, kod odanih sljedbenika jedne ideologije, rijetki i traže moguća objašnjenja. Autor ih naslućuje ali ih jasno ne iskazuje. Vjerovatno se nalazi u istoj dilemi u kojoj se nalazi psiholog koji kada traga za racionalnim objašnjenjem izmjene stava iz jedne krajnosti u drugu, iz duboke odanosti ideologiji antifašizma u profašističku ideologiju.

U "Iskušenjima" opisana promjena ponašanja Petra Radevića je plastična ilustracija takvih obrta. Psihološki nije moguće očekivati takav preobražaj, jer je teško iz ispoljene, dugogodišnje, prilježnosti humanističkom, antifašističkom i društveno i individualno najpoželjnijem ponašanju a onda, "skoro preko noći" slijediti potpuno suprotnu doktrinu i djelovanje. Ali kada se dogode, kao u slučaju Petra Radovića i njegovih saboraca, onda se psihološkim analizama unutar ovih ličnosti otkrivaju konstantniji, u toku socijalizacije, dublje usađeni razlozi i to ne samo intelektualni, već i emotivni. Petar Radović i njemu srodni saborci su nosili u sebi naslage djetinjstva, u kojima su utkani mitovi i zablude o "ugroženosti" i "mučeništvu" ali i o "viteštvu" i "časnosti" svoga naroda. U okolnostima u kakvim se našla država Srbija i Crna Gora u poslje-

dnje dvije decenije prošlog stoljeća, u situaciji psihološkom propagandom naglašavane vrijednosti i opravdanosti nacionalističkog mišljenja i ponašanja, psihološki je moguće očekivati da se potisnute naslaga povijesnih zabluda otvore, da se probude “zaboravljene” priče o Kosovskom boju i “turskom zulumu” i da ova, ukorijenjena uvjerenja nadjačaju, priguše kasnije stečene spoznaje i uvjerenja Petra Radovića i svih revolucionara koji su se priklo-nili ideologiji onih protiv kojih su se, u toku Narodnooslobodilačkog rata, srčano borili.

Dublja psihološka analiza ličnosti o kojima Mensur Seferović u “Iskušenjima” piše, posebno o ličnosti Petra Radovića, bi omogućila rasvjetljavanje razloga i drugih partizana o kojima se takođe zna da su rado obukli četničku odoru, kokardom zamijenili petokraku ili su javno iskazivali svoju privrženost ideologiji Slobodana Miloševića. Očito je da su “Iskušenja” ne samo vrsno literarno djelo i dokumentirana istina o povijesnim zbivanjima i ponašanjima pojedinaca u njima, već i pouzdani izvor za dublje psihološke analize ličnosti. Dobri poznavaoци psihologije ličnosti će obogatiti svoje naučne spoznaje o strukturama ličnosti i ponašanjima pojedinaca u burnim i prelomnim vremenima. Dublje će

shvatiti vrijednost interakcionih teorija ličnosti u kojima se naglašava sprega između okolnosti i ličnosti, ustvari uzajamni uticaji okolnosti na ličnost, ličnosti na okolnosti.

Mensur Seferović: “Iskušenja”, Čikago, 2006. Tekst “**Ličnost u povijesnim zbivanjima**” saopšten je na promociji koja je održana 18. jula 2006. godine u Bošnjačkom institutu. **Promotori:** dr. Fadil Ademović, Jure Galić, dr. Smail Čekić, Jovan Divjak, Erol Avdović, dr. Ismet Dizdarević. Tekst “**Ličnost u povijesnim zbivanjima**” objavljen je u časopisu *Most* (broj 203, 2006. godine).